

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Методичні рекомендації для самостійного вивчення дисципліни
«Цивільний захист» «Правові засади Цивільного захисту в Україні» для
студентів ОС Магістр спеціальностей 101 Екологія

Київ - 2023

УДК 355.58 (072)

Правові засади Цивільного захисту в Україні. Методичні рекомендації для самостійного вивчення дисципліни «Цивільний захист та охорона праці» для студентів ОС Магістр за спеціальністю 101 Екологія. – К.: НУБіП. – 2023. – 77 с.

Автори: Кудрявицька А. М., доцент кафедри загальної екології, радіобіології та безпеки життєдіяльності НУБіП України, кандидат сільськогосподарських наук.

Ракоїд О.О., доцент кафедри загальної екології, радіобіології та безпеки життєдіяльності НУБіП України, кандидат сільськогосподарських наук;

Рецензенти:

Бережняк Є.М., доцент кафедри екології агросфери та екологічного контролю НУБіП України, кандидат сільськогосподарських наук, доцент;

Бондарь В.І., доцент кафедри загальної екології, радіобіології та безпеки життєдіяльності НУБіП України, кандидат сільськогосподарських наук, доцент.

Рекомендовано до видання вченою радою факультету захисту рослин, біотехнологій та екології Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол від 2023 р. №).

В основу методичних рекомендацій задіяно Кодекс цивільного захисту України, введений в дію 01.07.2013, який регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Подано перелік питань, щодо основних завдань і організаційної побудови цивільного захисту в Україні, класифікації і найважливіших характеристик надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження, осередків ураження.

© Кудрявицька А.М. , Ракоїд О.О., 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Сучасний стан цивільного захисту в Україні	5
1.1 Історія цивільного захисту	5
1.2 Правові засади цивільного захисту	9
1.3 Цивільний захист за кордоном	15
2. Міжнародне право з питань захисту людей	21
2.1. Вибрані питання Женевських конвенцій та додаткових протоколів	23
3. Основні національні законодавчі та нормативні акти з цивільного захисту	30
3.1. Кодекс цивільного захисту України	31
3.2. Задачі цивільного захисту	33
3.3. Суб'єкти забезпечення цивільного захисту	33
3.4. Єдина державна система цивільного захисту та її складові	34
3.5. Права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту	42
3.6. Сили цивільного захисту	44
3.7. Державне регулювання у сфері цивільного захисту	49
4. Моніторинг та сценарний аналіз виникнення і розвитку НС	51
4.1. Поняття про надзвичайні ситуації і їх класифікація Рівні надзвичайних ситуацій і порядок їх визначення	51
4.2 Стихійні лиха	56
4.3 Фінансування заходів щодо ліквідації надзвичайних ситуацій	70
Питання для самоперевірки	72
Рекомендована література	75

ВСТУП

Науково-технічний прогрес значно збільшив можливості виробництва, але приніс із собою техногенну та екологічну небезпеки для людини і навколишнього середовища. Більшість регіонів держави підпадають під вплив небезпечних природних явищ. От чому кожний з нас повинен добре знати способи й методи збереження здоров'я і життя.

Як же захистити населення, об'єкти народного господарства, економіку держави в таких критичних умовах ? При вирішенні цієї проблеми потрібно керуватись вимогами міжнародного гуманітарного права по захисту людей, основні положення якого передбачені Женевськими конвенціями 1949 р. та Допоміжними протоколами №1 та №2 Женевської дипломатичної конференції 1977 р.

Женевські конвенції закріпили основний принцип сучасного міжнародного права: війни ведуться проти збройних сил супротивника; військові дії проти цивільного населення, хворих, поранених, військовополонених тощо забороняються. За основу у Женевських Конвенціях береться принцип поваги до людської особистості та людської гідності.

1. Сучасний стан цивільного захисту в Україні

1.1. Історія цивільного захисту

Починаючи з періоду першої світової війни (1914 - 1918 рр.), коли воюючі сторони вперше застосували аероплани і дирижаблі для нанесення ударів з повітря по тиловим об'єктам ворога, одержали розвиток засоби протиповітряної оборони та організація самозахисту населення в наступні роки.

У лютому 1918 року, при наступі німецьких військ на Петроград, озброєні загони захищали населені пункти від нальотів німецької авіації відкрились спеціальні пункти, де жителі міста могли одержати захисні маски, протигазову рідину і пам'ятки з вказівками, як можна уникнути отруєння газами.

Після закінчення війни, продовжується робота по розбудові протиповітряної і протихімічної оборони держави.

1925 рік - РНК СРСР видала постанову "Про заходи протиповітряної оборони при побудовах в 500 км. Прикордонній смузі", згідно якої, всі організації і установи при новому будівництві повинні здійснювати інженерно-технічні заходи захисного характеру.

1927 рік - Рада праці і оборони видала постанову "Про організацію повітряно-хімічної оборони держави". В цій постанові ставилось завдання по посиленню захисту стратегічно важливих районів, літовищ, засобів зв'язку, підприємств, складів і крупних населених пунктів при ударах з повітря.

1929 рік - у великих містах держави були створені перші штаби протиповітряної оборони районів по пасивній обороні.

1930 рік - у Києві, Харкові, Донецьку та інших містах були проведені перші маневри протиповітряної оборони. У результаті розвитку повітряно-хімічної оборони СРСР по державній і громадській лініях до 1932 року 500 тисяч робітників і службовців було обучено заходам протиповітряної і протихімічної оборони. Було створено біля 3 тисяч формувань різного

призначення. Населення одержало біля 3,5 млн. Протигазів побудовано декілька тисяч сховищ.

В 1932 році РНК СРСР затвердила "Положення про протиповітряну оборону на території СРСР". Цим актом було покладено початок діяльності централізованої організації - місцевої протиповітряної оборони (МППО), яка організаційно увійшла в склад військ ППО. Цей рік прийнято рахувати роком народження МППО.

Головною характерною рисою МППО держави напередодні війни була участь у цих заходах усього працездатного населення. До 1941 року правилам ППО та ПХО в державі було обучено біля 40 млн. Чоловік, створено більше 25 тисяч формувань МППО, у розпорядженні населення було понад 30 млн. протигазів.

Ріст чисельності формувань та їх підготовка дозволяли їм в період ВВв виконувати завдання по боротьбі з пожежами надання медичної допомоги постраждалим в підтриманні громадського порядку, в забезпеченні безперервної роботи підприємств.

Головне навантаження по захисту населення міст і об'єктів народного господарства несли медично-санітарна, протипожежна, аварійно-відновлювальна, зв'язку та оповіщення, охорони громадського порядку служби МППО.

Всього за роки війни частини МППО знешкодили біля 3 млн. боєприпасів, очистили біля 2 тисяч різних споруд і 96 тис. Гектарів землі. Вони так здійснювали охорону важливих об'єктів тила, вели боротьбу з диверсантами. За виконання завдань в період ВВв більш 2 тис. Рядових, сержантів, офіцерів, робітників та службовців частин та формувань МППО були нагороджені орденами та медалями СРСР.

У післявоєнні роки МППО по своїй структурі та наявності сил і засобів вже не відповідала сучасним вимогам. Виникла необхідність в її реорганізації.

Так у 1961 році МППО була перетворена у цивільну оборону, яка стала складовою частиною загальнодержавних оборонних заходів які проводяться в мирний та воєнні часи з метою захисту населення і ОГД від ЗМУ, а також з метою проведення рятувальних та інших невідкладних робіт.

Але не завжди розвиток цивільної оборони підпорядковувався потребам воєнного часу. Науково-технічний прогрес, з одного боку, покращував життя людей, з другого підвищував ризик виникнення аварій та катастроф, і Цивільній обороні все частіше приходилось вдаватись до ліквідації їх наслідків. Але, перебуваючи фактично у стані мобілізаційних можливостей, орієнтуючись у підготовці до дій під час війни, Цивільна оборона не завжди з очікуваною оперативністю і необхідною кваліфікацією вирішувала завдання, які перед нею поставили.

Чорнобильська катастрофа інші тяжкі надзвичайні ситуації об'єктивно довели необхідність докорінних змін в призначенні Цивільної оборони, формах її функціонування, забезпечення, фінансування та в інших сферах. Позачерговими кроками на шляху цих змін були таки, як вихід з - під протекторату Міноборони і підпорядкування системи цивільним органам влади, переміщення акцентів з воєнного призначення на завдання мирного часу, реформування і переоснащення сил відповідно до нового призначення.

Україна, отримавши незалежність, внесла деякі зміни і в системі Цивільної оборони. 3 лютого 1993 р. було прийнято Закон України № 2974-12 «Про цивільну оборону України», згідно з яким у країні створювалася державна система органів управління і засобів захисту населення від наслідків НС техногенного, природного й воєнного характеру.

28 жовтня 1996 р. Указом Президента України було відкрито нову сторінку в розвитку Цивільної оборони України – утворено Міністерство України з питань НС і у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (зараз – Державна служба з надзвичайних ситуацій (ДСНС)).

3 серпня 1998 р. постановою Кабінету Міністрів України № 1198 затверджено Положення про Єдину державну систему запобігання і реагування на НС техногенного й природного характеру (ЄДС НС), яка мала завдання щодо запобігання і реагування НС мирного часу, але без залучення цивільного населення для захисту від наслідків НС.

Термін «Цивільна оборона» сприймається як система оборонних заходів держави щодо цивільного населення у повоєнний час. Зрозуміло, що назва є застарілою, якщо йдеться про мирний час. Виходить, що система з такою назвою повинна «оборонятися» від небезпечних хімічних речовин, землетрусів, зсувів і повеней та іншого «нападу». Керівництво тодішнього МНС ініціювало прийняття Закону України № 1859-15 від 24.06.2004 р. «Про правові засади цивільного захисту».

Цей Закон визначав правові й організаційні засади у сфері цивільного захисту населення і територій від НС техногенного, природного й військового характеру, повноваження органів виконавчої влади та інших органів управління, порядок створення і застосування сил, їх комплектування, проходження служби, а також гарантії соціального і правового захисту особового складу органів і підрозділів цивільного захисту.

З 2013 р. в Україні діє Кодекс цивільного захисту України, прийнятий Законом України від 2.10.12. № 5403_VI “Кодекс ЦЗ України” (далі – Кодекс), в якому зібрано всі основні положення, що стосуються організації та функціонування ЦЗ України. На сьогодні Кодекс є основним законодавчим документом, яким регламентується функціонування системи ЦЗ в Україні.

Нинішній Цивільний захист є державною системою органів управління, сил та засобів, яку створено для організації і забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального і воєнного походження, і це визначення докорінно відрізняє її від того, що було раніше.

1.2 Правові засади цивільного захисту

Правовою основою цивільного захисту є Конституція України, цей Кодекс, інші закони України, а також акти Президента України та Кабінету Міністрів України.

Конституція України (1996):

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Інші законодавчі акти в галузі ЦЗ:

1. Кодекс цивільного захисту України (2012)
2. ЗУ від 16.03.2000. №1550-XIV "Про правовий режим надзвичайного стану".
3. ЗУ від 6.04.2000. №1647-III "Про правовий режим воєнного стану".
4. ПКМУ від 26.06.2013 № 443 "Порядок підготовки до дій за призначенням органів управління та сил ЦЗ".
5. ПКМУ від 26.06.2013 № 444 "Порядок здійснення навчання населення діям у НС."

Державна політика у сфері ЦЗ – це сукупність основних напрямків і способів діяльності держави, спрямованої на забезпечення безпеки та захисту населення і територій, матеріальних цінностей і довкілля від НС.

Основні напрямки:

- створення та постійне вдосконалення системи захисту населення і територій з метою запобігання та ліквідації наслідків НС;
- підготовка керівних кадрів ЦЗ та навчання населення діям в умовах НС;

- міжнародне співробітництво у сфері ЦЗ у відповідності з чинним законодавством України та укладеними міжнародними угодами.

Визначення цивільного захисту:

1. ЗУ від 03. 02.93 р №2974-ХІІ "Про Цивільну оборону" говорить, що Цивільна оборона України - державна система органів управління, сил і засобів для організації і забезпечення захисту населення від наслідків НС техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру.

2. ЗУ від 08.06.2000р. №1809-ІІІ "Про захист населення і територій від НС техногенного та природного характеру":

"Захист населення і територій від НС - система заходів щодо запобігання НС і ліквідації їх наслідків для захисту населення і територій. (ЄДС запобігання і реагування на НС)".

3. ЗУ від 24.06.04 р. №1859-ІV "Про правові засади ЦЗ":

Цивільний захист - система заходів, які здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, суб'єктами господарювання з метою запобігання та ліквідації НС у мирний час і в особливий період.

4. ЗУ від 2.10.12. № 5403_VI "Кодекс ЦЗ України":

Цивільний захист - це функція держави, спрямована на захист населення, територій від НС шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків у мирний час та в особливий період.

Принципи цивільного захисту (ЗУ від 2.10.12. № 5403_VI "Кодекс ЦЗ України"):

- гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності;

- пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;

- максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення НС (надзвичайних ситуацій);

- централізації управління, єдиноначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни ОРС ЦЗ (Оперативно-рятувальна служба цивільного

захисту), АРС (аварійно-рятувальна служба);

- гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан ЦЗ;

- добровільності - у разі залучення громадян до здійснення заходів ЦЗ, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я;

- відповідальності посадових осіб Ц і МОВВ (центральний і місцеві органи виконавчої влади) за дотримання вимог законодавства з питань ЦЗ;

- виправданого ризику та відповідальності керівників сил ЦЗ за забезпечення безпеки під час проведення АРІНР (аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи).

Основні заходи захисту населення і територій від НС (ЗУ від 2.10.12. № 5403_VI “Кодекс ЦЗ України”):

1. Оповіщення про загрозу або виникнення НС
2. Інформування у сфері ЦЗ
3. Укриття населення у захисних спорудах
4. Заходи з евакуації
5. Інженерний захист території
6. Радіаційний і хімічний захист населення і територій
7. Медичний захист, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення
8. Біологічний захист населення, тварин і рослин
9. Психологічний захист населення
10. Навчання населення діям у НС

Однією з найголовніших рис планети Земля є існування на ній життя. Із розвитком цивілізації та науково-технічного прогресу, бурхливим зростанням кількості населення на Землі, збільшенням обсягів виробництва та його відходів проблема стосунків між природою та суспільством дедалі загострюється.

Внаслідок людської діяльності за останні роки має місце збільшення практично на всій території держав світу кількості дуже небезпечних об'єктів (радіаційні, хімічні та інші об'єкти).

На території України діють 5 атомних електростанцій (Чорнобильська, Рівненська, Хмельницька, Запоріжська, Південно Українська АЕС), 1800 хімічно небезпечних об'єктів, 3 тисячі об'єктів в своєму виробництві використовують різні ізотопи.

Небезпечними є гідротехнічні споруди, аварії (катастрофи) на яких можуть бути причиною виникнення катастрофічних повеней. За даними Штабу ЦЗ України повеням можуть зазнати 8 областей та 427 міст й населених пунктів України.

Аварії (катастрофи) можуть мати місце на об'єктах по переробці нафти, газу на нафто- і газопроводах.

Щоденно в Україні виникають надзвичайні ситуації, внаслідок яких гинуть люди, знищуються матеріальні цінності, надзвичайно ускладнюються умови виробництва і життя (рис. 2).

Хоча за останні роки кількість надзвичайних ситуацій на території України дещо зменшилася, вона все ще є дуже високою, про що свідчать такі цифри (див. табл. 1):

За даними шведського Червоного Хреста кількість усіх стихійних лих в світі в 60-ті роки збільшилась на 54%, в 70-і на 81% в 85-90 рр. Кількість природних катастроф збільшилась на 100%, відбувається зростання вбивчої сили стихійних лих. Наприклад, наслідки землетрусу в Турції, Китаї тощо.

Нині головними джерелами радіоактивних забруднень біосфери є випробування ядерної зброї, аварії (катастрофи) на АЕС та радіоактивних виробництвах.

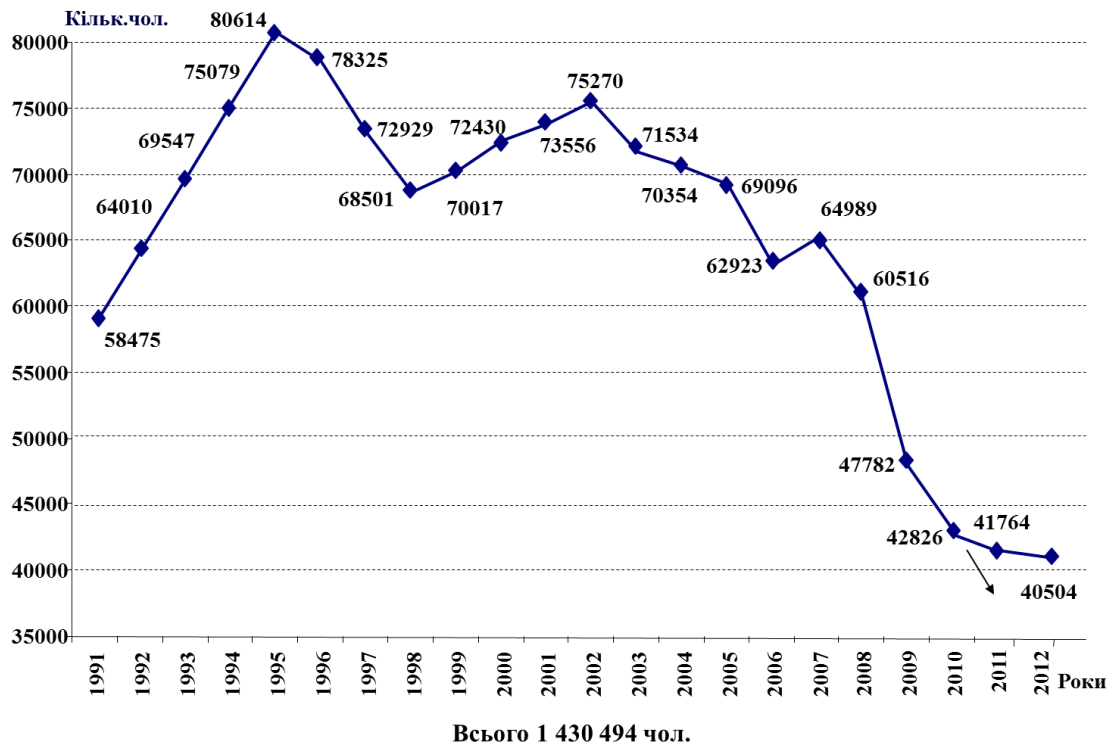

Рисунок 1. Динаміка кількості загинув у побуті (невиробничий травматизм) за 1991–2012 рр.

Таблиця 1. Кількість НС, які мали місце в Україні в 1997 – 2012 р.р.

Надзвичайні ситуації	1997 – 2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Всього	4248	368	312	264	254	221	212
Техногенного характеру	2319	196	165	130	130	134	120
Природного характеру	1506	152	126	117	108	77	74
Соціально-політичного характеру	423	20	21	17	16	10	13
Державного рівня	91	8	8	2	5	5	1
Регіонального рівня	302	32	12	29	16	3	13
Місцевого рівня	1389	164	131	109	107	89	83
Об'єктового рівня	2466	164	161	124	126	125	115
Загинуло людей	7073	614	587	356	361	353	301
Постраждало людей	35103	1377	959	1511	753	985	861
Мат. збитки (млрд.грн.)	4,5	0,83	4,8	0,5	1,0	0,103	0,238

Під час аварій на АЕС, розгерметизації захоронень радіоактивних відходів радіаційний бруд розповзається на великі відстані. Після Чорнобильської катастрофи сильним радіоактивним брудом вкрито 5 млн. га території України (32 райони шести областей, більша частина з яких - сільськогосподарські угіддя). Забруднено 1,5 млн. га лісів. Майже 1,5 млн. чоловік проживає на території де радіоактивний фон у десятки разів перевищує допустимі норми в Київському водосховищі назбиралося вже понад 60 млн. т радіоактивного мулу.

Безперечно, можливість виникнення ядерної аварії повністю може бути передбачена тільки за умов дотримання правил техніки безпеки та спеціальних вимог ЦЗ при будівництві та експлуатації АЕС. Великої шкоди завдають планеті Земля ядерні випробування та війни. З 1945 по 1981 р. у світі було здійснено 1315 ядерних вибухів. Людство нашої планети пережило близько 16 тисяч малих та великих війн, в яких загинуло більше 5 млрд. чоловік. Особливо небезпечною була друга світова війна.

Аналізуючи втрати людей серед військових та цивільного населення, можна зробити висновок: в останніх війнах значно збільшились втрати серед цивільного населення.

За останні роки у всіх державах світу значно виросла кількість критичних умов, викликаних стихійними лихами, виробничими аваріями військовими діями держав.

Тому кожна людина у випадках аварій, катастроф, стихійних лих чи соціально-політичних потрясінь повинна вміти захистити себе, свою родину і надати допомогу потерпілим. Необхідність цього вимагає саме життя, наша дійсність.

Науково-технічний прогрес значно збільшив можливості виробництва, але приніс із собою техногенну та екологічну небезпеки для людини і навколишнього середовища. Більшість регіонів держави підпадають під вплив небезпечних природних явищ. От чому кожний з нас повинен добре знати способи й методи збереження здоров'я і життя.

1.3.Цивільний захист за кордоном¹

Система цивільного захисту відіграє важливу роль у забезпеченні національної безпеки більшості розвинених країн, а також у рамках міжнародних структур безпеки.

Цивільний захист у сучасному розумінні – це система стратегічного забезпечення життєдіяльності держав, призначена для виконання завдань, спрямованих на захист населення та економіки країн під час виникнення надзвичайних ситуацій, а також проведення рятувальних та інших аварійно-відновлювальних робіт у осередках ураження.

На сьогодні у більшості країн світу створено та функціонують національні системи цивільного захисту, у яких чітко сформовано відповідну структуру органів, сил та засобів.

Провідною установою у сфері цивільного захисту США є Федеральне Агентство по управлінню в умовах надзвичайних ситуацій (“FEMA”), яке було створено в 1979 р.

Воно займається розробленням та реалізацією заходів щодо боротьби зі стихійними лихами, бере участь у відновленні зруйнованого і надає допомогу постраждалим. Варто відзначити, що поштовхом для його створення стали декілька природних катастроф, що сталися в США у 1960-х–1970-х рр.

Першою важливою справою агентства стала дезактивація гігантського сміттєзвалища в штаті Нью-Йорк, куди десятки років викидали токсичні хімічні відходи. Щоб уникнути екологічної катастрофи, довелося евакуювати десятки тисяч людей і очищати весь район. У тому ж 1979 р. в США сталася катастрофа на одній з атомних електростанцій. Агентство успішно провело евакуацію населення.

У 1980 р. керівництво Куби дозволило десяткам тисяч кубинців (багато з них мали кримінальне минуле) емігрувати до США. FEMA створило десятки центрів для прийому біженців та оформлення документів і побудувала тимчасові табори.

Великий землетрус у Сан-Франциско в 1989 р. й ураган “Ендрю” у 1992 р. (який викликав більше смертей та матеріальної шкоди, ніж будь-яке інше стихійне лихо в історії США) зробили FEMA популярною і відомою організацією. Висока координація і професіоналізм співробітників агентства допомогли зменшити збитки і дозволили більш ефективно відновити зруйноване.

Події 11 вересня 2001 р. змусили FEMA зайнятися питаннями цивільної оборони населення – функції, що не виконувалася після закінчення “холодної війни”. Після подій 11 вересня бюджет FEMA істотно зріс, а це агентство стало одним із чотирьох головних підрозділів нового міністерства національної безпеки (Department of Homeland Security). Сьогодні на FEMA покладено такі завдання:

- забезпечення виживання країни в ядерній війні;
- розробка планів евакуації населення США із загрозливих районів;
- здійснення заходів згідно з програмами будівництва захисних споруд;
- удосконалення та підвищення захисту систем зв’язку й оповіщення;
- забезпечення захисту і нормального функціонування федеральних і місцевих органів влади й цивільного захисту;
- утворення та розподіл стратегічних запасів на випадок надзвичайних ситуацій;
- координування й навчання місцевих поліцейських і пожежників для протидії терористичним атакам.

Окрім того, на FEMA покладена відповідальність за підготовку та навчання населення, науково-дослідну роботу з питань цивільного захисту, поширення інформації з цивільного захисту серед населення, участь промислових підприємств та інших установ у заходах цивільного захисту.

Сьогодні в агентстві працюють 2,5 тис. осіб, при цьому додатково агентство може розраховувати на допомогу понад 5 тис. резервістів. Принцип залучення на службу в рятувальних формуваннях в США – добровільний.

Начальник FEMA є одночасно головою комісії щодо дій у надзвичайних умовах. До неї входять помічники президента з національної безпеки, внутрішніх справ і політики, внутрішньоурядових відносин, адміністративних і бюджетних питань. Комісія володіє необхідною владою, що дозволяє їй втілювати в життя широкий комплекс заходів щодо захисту населення й територій, координувати діяльність різних міністерств і відомств, адміністративних органів на всіх рівнях.

Привертає увагу, що в кожному штаті є консультативна рада (комісія) з питань цивільного захисту. Безпосереднім керівником цивільного захисту штату є начальник служби цивільного захисту штату зі своїм штабом (загальна чисельність до 40 осіб).

Окрім того, утворюються місцеві штаби у графствах, районах, містах. На промислових підприємствах, де 50 і більше працівників, створюються комітети цивільного захисту, які очолюють керівники цих підприємств.

Між тим, говорячи про рятувальні служби у США, необхідно згадати і про “службу 911”, що займається наданням послуг у сфері цивільного захисту в нормальний час (такі послуги надають пожежні, рятувальні, медичні служби, а також місцева поліція). Номер екстреної допомоги 911 узвичаївся більшості американців наприкінці 1980-х рр. Сьогодні в США до операторів цієї служби надходить 200 млн дзвінків щорічно. Доступ до “служби 911” мають жителі 99 % території США.

Сьогодні в США існує більше 6 тис. диспетчерських центрів, що приймають дзвінки на номер 911. Більшу частину їх оснащено спеціальною апаратурою: коли дзвінок надходить у відділення, то телефонний номер і адреса того, хто дзвонить, відразу відбиваються на дисплеї оператора, що робить розгортання рятувальної операції більш оперативним.

Однак поняття та ідею загального телефонного номера для екстрених ситуацій було створено в європейських країнах задовго до того, як подібні кроки зробили США.

У 1937 р. Великобританія стала першою країною, що створила і використала універсальний номер для аварійних ситуацій. Ця єдина телефонна система з номером 999 використовувалася поліцією, пожежними та медиками. Інші країни також створили однотипні служби.

Важливу роль у системі цивільного захисту США відіграють громадські формування, зокрема добровільна організація “Громадський військовий патруль” (об’єднує власників приватних літаків), американський Червоний Хрест, товариство “Армія Спасіння” (благодійна організація) та ін.

Особлива роль у ліквідації наслідків стихійних лих, аварій, катастроф належить національній гвардії (організований резерв збройних сил США). Її підрозділи перебувають у підпорядкуванні губернаторів штатів і використовуються для підтримки громадського порядку, забезпечення нормального функціонування урядових установ, ліквідації наслідків стихійних лих і вирішення інших завдань.

Схожі на FEMA державні служби захисту населення і територій є також у Великобританії (Управління цивільного захисту при Міністерстві внутрішніх справ), Німеччині (Федеральне управління цивільного захисту, підпорядковане канцлеру), Франції (Національне управління цивільного захисту і цивільної безпеки міністерства внутрішніх справ), Італії – Національна служба цивільного захисту під егідою міністерства цивільного захисту, Японії – система захисту від катастроф на чолі з Центральною радою при прем’єр-міністрі країни.

Основні завдання таких державних служб: організація та здійснення заходів щодо профілактики природних і техногенних катастроф, підготовки до їхнього можливого виникнення; ліквідація наслідків аварій, катастроф, стихійних лих, а також застосування можливим противником сучасних засобів ураження.

Схожий орган управління зі схожими функціями існує і в Канаді. Відповідальність за вирішення завдань цивільного захисту покладається на прем’єр-міністра, який призначає одного з міністрів Федерального уряду

відповідальним за надзвичайну готовність. Діяльність усіх міністрів координується Агентством надзвичайної готовності Канади (ЕРС), яке очолює виконавчий директор, що має заступника з планування й оперативного управління.

Територію країни поділено на 10 округів надзвичайної готовності. Спеціальних формувань у системі цивільного захисту в Канаді немає, а до вирішення завдань цивільного захисту залучаються поліція, пожежна служба, медичні установи, військові підрозділи. В умовах надзвичайної ситуації на їхній основі, у разі потреби, формуються мобільні рятувальні групи для дій у районах надзвичайних ситуацій.

Загальне керівництво цивільним захистом у Німеччині здійснює федеральне міністерство внутрішніх справ. У 2004 р. в його структурі було створено центральний орган, що забезпечує координацію дій органів виконавчої влади, комунального самоврядування, установ та організацій із питань надзвичайних ситуацій – Федеральне управління захисту населення та допомоги при катастрофах.

Але необхідно зазначити, що ключові завдання під час виникнення криз на земельному та місцевому рівнях і надалі відносяться до компетенції федеральних земель, а вирішення цих завдань забезпечується земельними міністерствами внутрішніх справ.

Основу формувань цивільного захисту складають підрозділи, що входять до Служби захисту від катастроф, загальне керівництво якими здійснює федеральний Союз самозахисту. Усього в країні функціонує більше 400 його відділень. Ці служби укомплектовано добровольцями, кожен з яких зобов'язаний пропрацювати в ній 10 років за умови, що буде звільнений від військової повинності. Чисельність особового складу служби при повному її розгортанні досягає 600 тис. осіб.

До цієї служби входять або тісно співпрацюють із нею ціла низка добровільних громадських організацій: “Товариство німецького Червоного Хреста”, “Робочий союз самаритян”, “Німецьке суспільство порятунку

життя”, “Мальтійська служба допомоги”, технічна допоміжна і протипожежна служби. Загальна кількість членів цих добровільних організацій і штатного особового складу – понад 1,5 млн осіб.

Узагалі у ФРН, як і в багатьох розвинених країнах, великої уваги приділяється утворенню добровільних формувань на підприємствах з чисельністю працівників від 30 і більше осіб. Самозахист організується також за місцем роботи. Органи управління та підрозділи комплектуються добровільно.

Загалом, одним із найважливіших питань організації цивільного захисту в зарубіжних країнах є взаємодія органів цивільного захисту і збройних сил, особливо сухопутних військ. Цю необхідність продиктовано ймовірністю виникнення масових руйнувань, відносною обмеженістю технічних засобів і висококваліфікованих фахівців у системах цивільного захисту, а також відсутністю в деяких країнах постійно діючих формувань цивільного захисту.

Важливим елементом цивільного захисту багатьох країн є наявність спеціальних рятувальних організацій і формувань, націлених на дії передусім за кордоном. Наприклад, у США є Бюро з надання допомоги зарубіжним країнам при стихійних лихах.

У Німеччині в міжнародних рятувальних операціях бере активну участь служба технічної допомоги. Рятувальні загони для роботи за кордоном є також у Франції, Швейцарії, Швеції та інших державах.

У системі здійснюваних у розвинених країнах світу заходів щодо захисту від надзвичайних ситуацій значне місце відводиться підготовці фахівців рятувальних служб. Практично в усіх країнах ЄС є спеціальні навчальні заклади.

У різних країнах національні системи цивільного захисту мають різну назву, хоча призначені для виконання функцій цивільного захисту як під час війни, так і в мирний час. Моделі цивільного захисту країн різняться між собою, однак мають спільні основоположні цілі та принципи – запобігання,

боротьба з наслідками і відновлення після природних і техногенних катастроф незалежно від причин їхнього виникнення з метою захисту прав і свобод громадян, їхньої власності, демократичного устрою держави і ринкових засад економіки.

2. Міжнародне право з питань захисту людей

Науково-технічний прогрес значно збільшив можливості виробництва, але приніс із собою техногенну та екологічну небезпеки для людини і навколишнього середовища. Більшість регіонів держави підпадають під вплив небезпечних природних явищ. От чому кожний з нас повинен добре знати способи й методи збереження здоров'я і життя.

Як же захистити населення, об'єкти народного господарства, економіку держави в таких критичних умовах ? При вирішенні цієї проблеми потрібно керуватись вимогами міжнародного гуманітарного права по захисту людей, основні положення якого передбачені Женевськими конвенціями 1949 р. та Допоміжними протоколами №1 та №2 Женевської дипломатичної конференції 1977 р.

Величезні втрати в другій світовій війні змусили світове співтовариство замислитися над своїм майбутнім і тим, наскільки воно можливе взагалі.

24 жовтня 1945 р. була заснована Організація Об'єднаних націй (ООН). 10.12.1949 р. ООН прийняла Декларацію прав людини (Хартію прав людини), яка зобов'язала держави, що підписали її, гарантувати «кожній людині право на життя», а також «право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі й сприятливі умови праці».

12 серпня 1949 р. були прийняті чотири Женевські конвенції, в яких ООН зобов'язала держави, що ведуть війну, дотримуватись норм гуманізму і порядку їх реалізації:

1. «Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях».

2. «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію у складі збройних сил на морі».

3. «Про поводження з військовополоненими».

4. «Про захист цивільного населення під час війни».

МКЧХ (Міжнародний комітет червоного хреста), як ініціатор міжнародного гуманітарного права в 1963 р., дійшов до висновку, що Женевські конференції 1949 р., зберігаючи своє значення, стали недостатніми в умовах сучасної війни. Тому комітет запропонував проекти двох додаткових Протоколів, які обговорювалися на різних рівнях протягом 10 років.

У 1969 р. в Стамбулі міжнародна конференція Червоного Хреста надала МКЧХ офіційний мандат. З цього часу юристи МКЧХ отримали можливість почати підготовчу роботу, результатом якої було прийняття в липні 1977 р. представниками 102 країн Додаткових Протоколів Женевських конвенцій 1949 р. Вимоги цих Протоколів зобов'язані виконуватись:

а) під час міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 1);

б) під час неміжнародних збройних конфліктів (Протокол № 2).

Починаючи з цього часу, ці тексти стали загальним надбанням, на які можна покластися у певних обставинах і які необхідно знати як фахівцям, так і всьому цивільному населенню.

Ці документи були підписані від імені СРСР в Берні у 1977 році і ратифіковані Верховною Радою 4 серпня 1989 року.

За основу у Женевських конвенціях береться принцип поваги до людської особистості та людської гідності. Конвенціями висуваються вимоги, що особи, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також особи, недієздатні внаслідок хвороби, поранення, взяття у полон чи внаслідок будь-якої причини - поважалися, щоб їм надавався захист від наслідків війни і щоб усім хто страждає, без виключення, надавалася необхідна допомога чи необхідний догляд.

Через додаткові Протоколи цей захист поширюється на кожну особу, що постраждала через збройний конфлікт. Окрім цього, сторонам, які беруть участь у конфлікті та комбатантам ставиться за обов'язок утримуватися від нападу на цивільне населення та цивільні об'єкти, а також вести свої воєнні операції відповідно до загально визначених правил та законів гуманності.

На 10-ій Міжнародній конференції з цивільного захисту, яка відбулася в Аммані (Франція) 3-5 квітня 1994 року, держави-учасниці прийняли Універсальну Декларацію з цивільного захисту, у якій закликали уряди розглядати концепцію і визначення терміну "цивільна оборона" більш широко, а не тільки в рамках військових конфліктів і визначених гуманітарних завдань та НС у період військових конфліктів.

Мета Женевських документів:

1. Мирний час: доведення вимог міжнародного гуманітарного права по захисту людей до всього населення, керівників всіх рангів, Збройних сил.

2. Військовий час: забезпечення захисту людей, об'єктів народного господарства (радіаційного, хімічно небезпечних об'єктів, а також об'єктів, які мають культурні, наукові, духовні цінності і потрібні для життєзабезпечення населення та ін.).

Керуючись вимогами Женевських документів по захисту людей, об'єктів народного господарства у надзвичайних умовах, на територіях всіх держав світу організована система органів, на яку покладена задача забезпечення вирішення цієї проблеми. У більшості держав така система носить назву "Цивільний захист".

2.1. Вибрані питання Женевських конвенцій та додаткових протоколів

Женевські конвенції закріпили основний принцип сучасного міжнародного права: війни ведуться проти збройних сил супротивника; військові дії проти цивільного населення, хворих, поранених, військовополонених тощо забороняються.

За основу у Женевських Конвенціях береться принцип поваги до людської особистості та людської гідності.

Конвенціями висуваються вимоги: осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також осіб, недієздатних внаслідок хвороби, поранення, взяття у полон чи внаслідок іншої причини, – потрібно поважати, надавати захист від наслідків війни, а також усім, хто потребує, надавати необхідну допомогу чи необхідний догляд.

Через Додаткові Протоколи цей захист поширюється на кожну особу, що постраждала через збройний конфлікт. Окрім цього, сторони, які беруть участь у конфлікті, та комбатанти зобов'язані утримуватися від нападу на цивільне населення та цивільні об'єкти, а також вести свої воєнні операції відповідно до загальновизнаних правил та законів гуманності. Отже, усі чотири Женевські Конвенції та Додаткові Протоколи спрямовані на захист жертв війни. Але кожний з цих документів має свої повноваження та сфери застосування.

Четверта Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» наголошує певні елементарні норми захисту, які стосуються кожної особи, яку зачепить збройний конфлікт, незалежно від її національності чи території, на якій вона проживає.

Особливу увагу в цій Конвенції приділено цивільним особам, які знаходяться під владою супротивника, їх поділяють на дві категорії: цивільні особи, які знаходяться у країні супротивника, та населення на окупованій території. Обидві ці категорії за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої особи, честі, сімейних прав, релігійних переконань, обрядів, звичок та звичаїв. З ними завжди повинні поводитися гуманно, не застосовувати ніякі заходи примусу. Забороняється депортація чи вигнання населення. Будь-яке залучення до праці у примусовому порядку обмежується суворими правилами. Так, за будь-яких обставин не можна залучати до праці осіб, яким не виповнилося 18 років, а працюючих забороняється силувати виконувати будь-яку роботу, що змушувала б їх брати участь у воєнних операціях.

Сторона, що окупує, повинна піклуватися про долю дітей, підтримувати санітарні служби та служби гігієни, а також стежити за постачанням населення, зокрема сприяти доставці посилок.

Цивільні особи, які знаходяться у країні супротивника, можуть покинути її, якщо це не суперечить вимогам безпеки. Дуже багато доповнень до Четвертої конвенції стосовно захисту цивільного населення і цивільних об'єктів внесено з прийняттям Додаткових протоколів і зокрема Першого – «Міжнародні воєнні конфлікти».

У міжнародному гуманітарному праві «цивільною особою» вважається кожна особа, яка не є комбатантом. Населення, яке складається із цивільних осіб, є цивільним. Воно, як і окремі цивільні особи, не повинно бути об'єктом нападу, забороняється насильство та загроза насильства. З метою забезпечення захисту цивільного населення забороняється нападати на цивільні об'єкти, до яких належать всі об'єкти, що не є військовими.

Щодо цивільних об'єктів забороняється:

- здійснювати будь-які акції проти історичних пам'яток, творів мистецтва та місць культу, що становлять культурну і духовну спадщину народів;

- нападати на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, спричиняти голод серед цивільного населення як метод ведення війни. Це стосується складів з продуктами харчування; сільськогосподарських районів, які виробляють продукти харчування, посівів; худоби, споруд для постачання та забезпечення запасів питної води; іригаційних споруд.

Не підлягають нападу також споруди, що несуть у собі небезпечні сили (греблі, дамби і атомні електростанції та ін.) і внаслідок руйнування яких можливі великі і тяжкі втрати серед цивільного населення.

Для розпізнавання таких об'єктів конфліктуючі сторони повинні (мають право) позначати їх спеціальним міжнародним знаком у вигляді трьох кіл яскраво оранжевого кольору однакового розміру, розміщених на одній осі на відстані одне від одного, рівній одному радіусу кола.

Багато уваги приділяється питанням захисту природного середовища, адже це впливає на умови життєдіяльності населення.

Заборонено використання методів і засобів ведення війни, які шкодять здоров'ю та життю людей.

Розділ 6-й Четвертої конвенції повністю присвячений цивільному захисту, його положення доповнені Першим додатковим протоколом.

Діяльність цивільного захисту направлена на виконання гуманітарних завдань, спрямованих на захист цивільного населення від небезпеки, і допомогу в усуненні безпосередніх наслідків воєнних дій або лиха, а також створення умов, необхідних для виживання людей.

Такими завданнями є: оповіщення; евакуація; надання сховищ та їх обладнання; проведення заходів із світломаскування; рятувальні роботи; медичне обслуговування, включаючи першу допомогу, а також релігійну допомогу; боротьба з пожежами; виявлення та визначення небезпечних районів; знезараження та інші подібні заходи захисту; термінове надання житла та постачання; термінова допомога у встановленні та підтриманні порядку в районах лиха; термінове поновлення необхідних комунальних служб; термінове поховання трупів; допомога у збереженні об'єктів, суттєво необхідних для виживання; додаткова діяльність, що є необхідною для здійснення будь-якого з вище наведених завдань, а також планування і організація їх виконання та інші.

Окремо розглядаються питання стосовно захисту жінок і дітей. Цьому захисту присвячена 76 і 77 статті. Згідно з цими статтями жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист від зґвалтування, примушення до проституції та інше. Справи вагітних жінок і жінок з малолітніми дітьми, від яких ці діти залежать, які підлягають арешту чи затриманню з причин, пов'язаних з військовим конфліктом, розглядаються в першу чергу.

Стосовно таких жінок сторони, які знаходяться у конфлікті, запобігають винесенню смертного вироку і він не виконується. Особливою

повагою і захистом користуються діти. Сторони, які знаходяться у конфлікті, повинні прийняти всі необхідні заходи для того, щоб діти які досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях, а також утримуватись від вербування їх у свої збройні сили. При вербуванні осіб, які досягли 15 років, але не мають 18 років, перевага під час вербування повинна надаватися особам старшого віку. Навіть при затриманні за безпосередню участь у бойових діях осіб, які не досягли 15 років, вони продовжують користуватися особливим захистом. У випадку їх арешту чи затримання вони повинні розміщуватися у приміщеннях окремо від дорослих чи в складі сім'ї. Стосовно них не застосовується і не приводиться у виконання смертний вирок.

Конвенція про статус біженців 1951 р. та Протокол щодо статусу біженців 1967 р.

Женевська Конвенція про статус біженців була прийнята 28 липня 1951р. Вона створювалася як комплексний міжнародно-правовий інструмент, який був покликаний розтлумачити зміст і порядок застосування ст. 14 Загальної Декларації прав людини (право на притулок) та врегулювати проблему біженців в Європі спричинену II Світовою Війною.

Саме тому коло осіб, на яких розповсюджується дія Женевської конвенції 1951 р. обмежується тими, хто став утікачем через події, які відбулися до 1 січня 1951 р. Більше того, Конвенція щодо статусу біженців дозволяла державам-учасникам обмежити застосування передбачених нею стандартів біженцями, які походили з Європейського континенту.

Втім, невдовзі міжнародне співтовариство усвідомило, що проблема транскордонної вимушеної міграції не обмежується ані в просторі, ані в часі. Протоколом щодо статусу біженців, прийнятим 31 грудня 1967р. дію Женевської Конвенцію 1951р. було розповсюджено на всіх осіб, що підпадають під визначення «біженець», не залежно від часу виникнення обставин, які спричинилися до того, що такі особи не можуть або не хочуть

користуватися захистом країни своєї громадянської приналежності або попереднього постійного проживання.

На сьогоднішній день 144 країни світу є учасницями Женевської Конвенції 1951 р. і 145 – приєдналися до Протоколу 1967 р. Втім, не всі з 147 країн, які приєдналися до цих міжнародно-правових інструментів є одночасно учасниками і Женевської Конвенції і Протоколу до неї. А деякі з країн, що ратифікували обидва договори, встановили обмеження щодо їх застосування на власній території.

Наприклад, Туреччина, яка є учасником як Конвенції 1951р. так і Протоколу 1967р., тим не менше задекларувала, що приймає на себе зобов'язання тільки щодо захисту біженців, які походять з Європейського континенту та відмовилася надавати захист на своїй території біженцям із інших регіонів світу. Втім, Верховною Радою України, як Конвенцію щодо статусу біженців, так і Протокол до неї ратифіковано без подібних обмежень, тому Україна зобов'язана надавати захист – право на проживання та принаймні мінімальний набір прав, визначених Конвенцією, - на своїй території усім біженцям, не залежно від країни їх походження та часу виникнення обставин, що змусили їх стати утікачами.

Женевська конвенція визначає підстави, за яких держави учасниці зобов'язані надавати іноземцям та особам без громадянства захист (право на проживання) на своїй території - через визначення поняття «біженець» (ст.1 Конвенції та ст.1 Протоколу) та принцип «заборони вислання» («non-refoulement», ст.32 Конвенції), - а також обумовлює мінімальний набір прав, який держави-учасниці Конвенції мають забезпечити для біженців в межах своєї юрисдикції. Визначення «біженець», що міститься у ст.1 Конвенції 1951 та Протоколу до неї за своєю сутністю є фактично аналогічним визначенню терміну «біженець», як його закріплено Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011р.

Варто зауважити, що ст.5 Конвенції вказує на те, що цим міжнародно-правовим інструментом встановлюється лише мінімальний стандарт захисту, і, в тому разі якщо законодавством чи міжнародними договорами країни-учасниці Конвенції біженцям надано більш широкий обсяг прав, ніж нею передбачено, саме ширший обсяг прав (однак не менший, ніж передбачено Конвенцією) підлягає застосуванню.

Цей принцип в українському контексті, зокрема, має значення з огляду на взяті на себе Україною зобов'язання за Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, яка, відповідно до тлумачення наданого її нормам Європейським судом з прав людини, хоч і не стосується безпосередньо захисту біженців, однак в певних питаннях може гарантувати для осіб, які є біженцями, більш широкий обсяг прав, ніж закріплено Женевською Конвенцією 1951 р.

В цілях Женевської конвенції біженцем є людина, яка підпадає під відповідне визначення, не залежно від того чи надано їй державною владою певної країни відповідний статус чи ні. Конвенцією також не передбачено прямого обов'язку держав-учасниць запровадити певну процедуру визначення статусу біженців (виявлення біженців на своїй території), яким такі держави зобов'язані надати відповідний захист. Але такий обов'язок випливає з положень Конвенції, оскільки для того щоб забезпечити можливість біженцям скористатися захистом (можливістю одержати право на проживання) та мінімальним набором прав, гарантованих Конвенцією держави-учасниці повинні вжити заходів для ідентифікації таких осіб в межах своєї юрисдикції.

Для тлумачення і застосування Конвенції державами-учасницями мають важливе значення коментарі, позиції, рекомендації та інші нормативно-правові документи, що видаються Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (ВКБ ООН). Ця агенція ООН не є органом, вповноваженим здійснювати контроль за виконанням Конвенції про статус біженців державами-учасницями, тож не надає офіційних тлумачень її норм.

Однак, Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 428 (V) , якою затверджено Статус УВКБ ООН, цю агенцію вповноважено опікуватися і надавати міжнародний захист усім особам які є біженцями, відповідно до Женевської Конвенції 1951р., в усьому світі та надавати сприяння урядам країн-учасниць в реалізації їх зобов'язань за Конвенцією. Тож, позиції, рекомендації, коментарі та керівництва УВКБ ООН за своєю сутністю є інструментами так званого «м'якого права», що, зокрема, розтлумачують зміст зобов'язань, як УВКБ ООН, так і держав-учасниць щодо біженців, відповідно до Женевської конвенції 1951р. та Протоколу 1967р.

Отже, Женевські конвенції про захист жертв війни (1949) і Додаткові Протоколи до них (1977) – основоположні багатосторонні угоди у сфері законів і звичаїв війни та міжнародного гуманітарного права, що застосовуються в період збройних конфліктів.

3. Основні національні законодавчі та нормативні акти з цивільного захисту

Основними законами України, які визначали державну політику у сфері цивільного захисту, механізм її реалізації у мирний та воєнний часи, правовідносини та організаційні засади суб'єктів діяльності у цієї сфери, до 1 липня 2013 р. були:

- "Про Цивільну оборону України", прийнятий у 1993 році;
- "Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру", прийнятий у 2000 році;
- "Про правові засади цивільного захисту", прийнятий у 2004 році;
- "Про аварійно-рятувальні служби", прийнятий у 1999 році;
- "Про пожежну безпеку", прийнятий у 1993 році.

Усі вони розроблялися у різний час, деякі з них, у зв'язку з відсутністю суб'єкта права, на які може поширюватись їхня дія, втратили свою актуальність. Крім того, деякі з них за змістом мали спільний предмет правового регулювання, містили численні дублювання та суперечності, а у ряді випадків не відповідали нормам міжнародного гуманітарного права.

До введення Кодексу цивільного захисту України в дію в державі, де-юре, як підтвердження недосконалості законодавства у сфері цивільного захисту, паралельно функціонували три державні системи з протидії надзвичайним ситуаціям, а саме:

- система цивільної оборони (створена на підставі Закону України "Про цивільну оборону" у 1993 році);

- єдина державна система запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру (створена на підставі Закону України "Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру у 2000 році);

- єдина державна система цивільного захисту населення і територій (створена на підставі Закону України "Про правові засади цивільного захисту у 2004 році).

Ситуація, що склалася на законодавчому полі, вимагала невідкладного його удосконалення.

3.1. Кодекс цивільного захисту України

Кодекс цивільного захисту України (2012 р.) регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

У Кодексі визначено терміни сфери цивільного захисту. Так, у Кодексі встановлюється кардинально нове поняття і сутність терміну "цивільний захист". Його розробники уважно вивчили та проаналізували, зокрема в якому значенні вживається термін "цивільний захист" в Законі України "Про правові засади цивільного захисту". У зазначеному законі наведено, що

цивільний захист – це система (комплекс) заходів, які здійснюються органами виконавчої влади.

Ґрунтуючись на положеннях Конституції України, в ст. 4 Кодексу встановлюється, що цивільний захист – це функція держави, яка спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом попередження і ліквідації таких ситуацій та надання допомоги постраждалим.

У Кодексі цивільного захисту, порівняно з попередніми нормативно-правовими актами додатково визначено такі принципи здійснення цивільного захисту, а саме:

- пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;
- максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;
- централізації управління, єдиноначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб;
- відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;
- виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

У порівнянні із положеннями попередніх нормативно-правових актів у четвертому розділі Кодексу максимально оптимізовано і повно розкрито питання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, а саме:

- оповіщення та інформування суб'єктів забезпечення цивільного захисту;
- укриття населення у захисних спорудах цивільного захисту та евакуаційні заходи;

- інженерний захист територій, радіаційний і хімічний захист;
- медичний, біологічний і психологічний захист, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення;
- навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях.

3.2. Задачі цивільного захисту

У Кодексі цивільного захисту України визначено основні завдання Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДС ЦЗ).

Основними завданнями ЄДС ЦЗ є:

- забезпечення постійної готовності сил і засобів ЦЗ;
- оповіщення населення про небезпеки під час ведення воєнних дій;
- евакуація населення, цінностей у безпечні райони;
- забезпечення населення засобами захисту;
- проведення заходів світломаскування;
- проведення рятувальних робіт, ліквідація пожеж, надання медичної допомоги постраждалому населенню;
- здійснення заходів життєзабезпечення населення;
- виявлення районів, які зазнали радіоактивного, хімічного та біологічного зараження (крім районів бойових дій);
- санітарна обробка людей та спеціальна обробка техніки, територій;
- участь у заходах з пошуку та знешкодження боєприпасів;
- охорона громадського порядку;
- здійснення заходів сталого функціонування об'єктів економіки.

3.3. Суб'єкти забезпечення цивільного захисту

Згідно з Кодексом, цивільний захист забезпечується з урахуванням особливостей, визначених Законом України "Про основи національної безпеки України", суб'єктами, уповноваженими захищати населення,

території, навколишнє природне середовище і майно, згідно з вимогами цього Кодексу - у мирний час, а також в особливий період - у межах реалізації заходів держави щодо оборони України.

Координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері цивільного захисту у межах своїх повноважень здійснюють:

- 1) Рада національної безпеки і оборони України;
- 2) Кабінет Міністрів України.

Для координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаної з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення і територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації:

1) Кабінетом Міністрів України утворюється Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

2) Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями утворюються регіональні комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

3) районними державними адміністраціями, виконавчими органами міських рад, районними у містах та селищними радами утворюються місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

4) керівними органами підприємств, установ та організацій утворюються комісії з питань надзвичайних ситуацій.

Для координації робіт з ліквідації конкретної надзвичайної ситуації та її наслідків на державному, регіональному, місцевому та об'єктовому рівнях утворюються спеціальні комісії з ліквідації надзвичайної ситуації.

3.4. Єдина державна система цивільного захисту та її складові

Єдина державна система цивільного захисту населення і територій (ЄДС ЦЗ) - сукупність органів управління, сил та засобів Ц і МОВВ, на які

покладається реалізація державної політики у сфері цивільного захисту (рис. 3, 4).

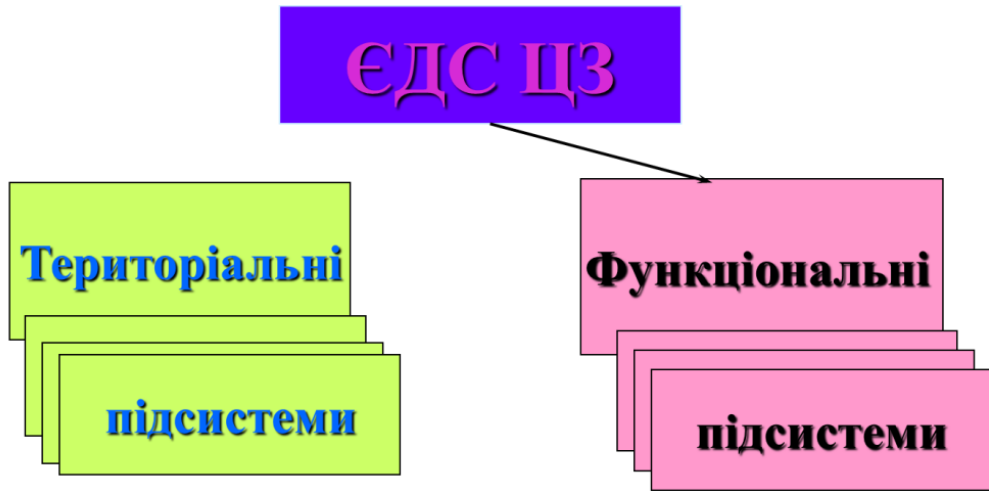

Рисунок 3. Структурна організація ЄДС ЦЗ

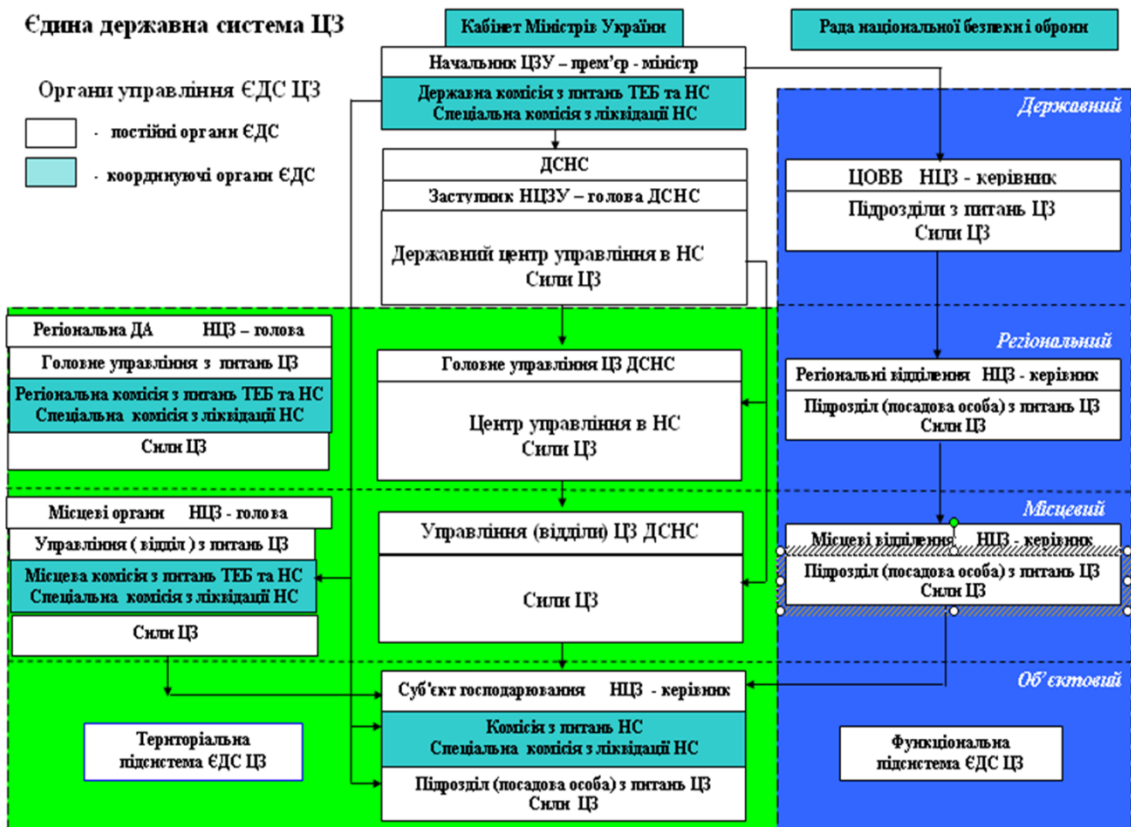

Рисунок 4. Структурна організація ЄДС ЦЗ

Територіальна підсистема ЄДС ЦЗ

- Територіальні підсистеми ЄДС ЦЗ діють в АРК, областях, містах Києві та Севастополі.

- Положення про територіальні підсистеми розробляються на підставі типового положення про таку підсистему і затверджуються відповідно Радою міністрів АРК чи місцевими державними адміністраціями за погодженням із ДСНС.

- Ланки територіальних підсистем створюються:

- Радою міністрів АРК - у районах АРК;

- районними, районними у містах Києві та Севастополі державними адміністраціями - у районах, районах у містах Києві та Севастополі;

- органами місцевого самоврядування - в обласних центрах, у містах обласного і районного значення.

- Положення про ланку територіальної підсистеми затверджується органом, що її створив.

- Безпосереднє керівництво територіальною підсистемою, її ланкою покладається на посадову особу, яка очолює орган, що створив таку підсистему, ланку.

- До складу територіальних підсистем та їх ланок входять органи управління та підпорядковані їм сили ЦЗ, відповідні СГ (суб'єкти господарювання).

Функціональні підсистеми ЄДС ЦЗ

- Функціональні підсистеми ЄДС ЦЗ створюються ЦОВВ у відповідній сфері суспільного життя.

- Положення про функціональні підсистеми розробляються на підставі типового положення про таку підсистему і затверджуються ЦОВВ, що їх створили, за погодженням із ДСНС.

- У разі якщо діяльність ЦОВВ спрямовується і координується КМУ через відповідного міністра, зазначені положення затверджуються такими міністрами за погодженням із ДСНС.

- Перелік ЦОВВ, що створюють функціональні підсистеми, визначається Положенням про ЄДС ЦЗ.

- Безпосереднє керівництво функціональною підсистемою покладається на керівника органу, СГ, що створив таку підсистему.

- До складу функціональних підсистем входять органи управління та підпорядковані їм сили ЦЗ, відповідні СГ, які виконують завдання ЦЗ.

Організація заходів ЦЗ у функціональних підсистемах і забезпечення техногенної та пожежної безпеки у сфері суспільного життя, в якій реалізує державну політику ЦОВВ, здійснюються підрозділами з питань ЦЗ, які створюються такими органами у складі їх апаратів.

Положення про підрозділи з питань ЦЗ ЦОВВ затверджується відповідним ЦОВВ.

У ЦОВВ, які не створюють функціональні підсистеми, призначаються працівники з питань ЦЗ, техногенної та пожежної безпеки.

Основні функції з питань ЦЗ, що належать до компетенції відповідного ЦОВВ, визначаються в положенні про цей орган.

Режими функціонування ЄДС ЦЗ

Залежно від існуючій або прогнозованої обстановки (техногенної, природної, соціально-політичної або воєнної), масштабу НС за рішенням Президента, КМУ, РМ АРК, РДА, МДА, керівника об'єкту встановлюються наступні режими функціонування ЄДС ЦЗ:

1. повсякденного функціонування;
2. підвищеної готовності;
3. надзвичайної ситуації;
4. надзвичайного стану;
5. воєнного стану.

У Кодексі немає загадування про воєнний стан (є поняття особливого періоду): В особливий період єдина державна система цивільного захисту функціонує відповідно до цього Кодексу та з урахуванням особливостей, що визначаються згідно з вимогами законів України "Про правовий режим

воєнного стану", "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", а також інших нормативно-правових актів).

Особливий період – це період функціонування органів державної влади, збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, органів місцевого самоврядування, органів управління у справах ЦЗ і сил ЦЗ, а також галузей національної економіки, підприємств, устнов та організацій, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні, або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Режим повсякденного функціонування ЄДС ЦЗ:

Режим повсякденного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту встановлюється за умов нормальної виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, сейсмічної, гідрогеологічної, гідрометеорологічної, техногенної та пожежної обстановки та за відсутності епідемій, епізоотій, епіфітотій.

У цьому режимі органи управління і сили ЄДС ЦЗ:

- забезпечують прогнозування обстановки, спостереження та контроль за ОПН, а також за гідрогеологічно-небезпечними ділянками територій;
- здійснюють цілодобове чергування рятувальних підрозділів;
- здійснюють заходи щодо запобігання НС;
- забезпечують підготовку органів управління і сил ЦЗ;
- організують навчання керівного складу та фахівців ЦЗ і населення діям у НС;
- створюють і поновлюють матеріальні резерви для запобігання, ліквідації НС та їх наслідків;
- створюють та підтримують у постійній готовності системи оповіщення.

Режим підвищеної готовності ЄДС ЦЗ:

Режим встановлюється за рішенням відповідно КМУ, МОВВ, керівників СГ у разі істотного погіршення обстановки, за наявності загрози виникнення НС.

У цьому органи управління та сили ЄДС ЦЗ :

- здійснюють, у разі необхідності, оповіщення населення про загрозу виникнення НС;
- формують оперативні групи для виявлення причин погіршення обстановки;
- запроваджують, у разі необхідності, цілодобове чергування членів комісії з питань ТЕБ та НС і оперативної групи;
- посилюють спостереження та контроль за ОПН та небезпечними територіями, здійснюють прогнозування можливості виникнення НС та їх масштабів;
- здійснюють заходи щодо запобігання виникненню НС та захисту населення і територій від можливої НС;
- приводять у стан готовності наявні сили і засоби реагування та направляють їх, у разі потреби, у район загрози виникнення НС.

Режим надзвичайної ситуації ЄДС ЦЗ:

Режим встановлюється у разі виникнення НС, залежно від її масштабу, у межах конкретної території за рішенням відповідно КМУ, МОВВ, керівників СГ.

- У цьому режимі органи управління та сили ЄДС ЦЗ:
- здійснюють оповіщення населення про НС та про їх дії ;
- призначають спеціальну комісію, керівника робіт з ліквідації НС, створюють Штаб з ліквідації НС;
- визначають межі території, на якій виникла НС;
- здійснюють постійне прогнозування зони НС та масштабів можливих наслідків, контроль за розвитком НС та обстановкою на аварійних об'єктах і прилеглих до них територіях;
- організують роботи з локалізації і ліквідації НС та її наслідків;

- організують та здійснюють заходи щодо життєзабезпечення постраждалого населення;

- організують захист населення і територій в умовах НС;

- оперативно доповідають вищим органам управління про розвиток НС та заходи, що вживаються.

Режим надзвичайного стану ЄДС ЦЗ (ЗУ від 16.03.2000. №1550-XIV "Про правовий режим надзвичайного стану"):

Встановлюється з метою ліквідація НС державного рівня, нормалізації обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, створення умов для нормального функціонування органів виконавчої влади.

Вводиться Указом Президента України на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях. Режим підлягає затвердженню ВРУ протягом двох днів після звернення Президента України.

Заходами надзвичайного стану можуть бути:

- встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де запроваджено надзвичайний стан;

- обмеження руху транспортних засобів і їх огляд;

- посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства;

- заборона проведення зборів, мітингів і демонстрацій, а також видовищних, спортивних та інших масових заходів;

- заборона страйків.

Режим воєнного стану (ЗУ від 12.05.2015 № 389-VIII "Про правовий режим воєнного стану"):

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого

самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Повноваження ЦОВВ у сфері ЦЗ

До повноважень ЦОВВ у сфері ЦЗ належать:

- створення функціональних підсистем ЄДС ЦЗ;
- розроблення, організація та реалізація заходів ЦЗ у мирний час та в особливий період;
- розроблення та реалізація галузевих програм щодо захисту населення і територій від НС;
- створення і використання матеріальних резервів для запобігання виникненню та ліквідації наслідків НС;
- створення та забезпечення діяльності підпорядкованих АРС;
- здійснення методичного керівництва та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання галузі по забезпеченню ними техногенної безпеки;
- створення і поповнення страхового фонду документації;
- розроблення та здійснення заходів по сталому функціонуванню об'єктів економіки в особливий період;
- здійснення інших повноважень у сфері ЦЗ згідно законодавства.

Постійні органи управління ЄС ЦЗ

**На державному
рівні**

КМ України, МНС, ЦОВВ.

**На регіональному
рівні**

**ГУ з питань НС РМ АРК, обласних ДА,
Київської та Севастопольської МДА;
ГУ ЦЗ МНС.**

**На місцевому
рівні**

**Управління (відділи) з питань НС
райдержадміністрацій і місцевих рад;
Управління (відділи) ЦЗ МНС.**

**На об'єктовому
рівні**

**Структурні підрозділи ОГ або спеціально
призначені особи з питань НС.**

3.5. Права та обов'язки громадян у сфері цивільного захисту

Громадяни України мають право на:

- 1) отримання інформації про надзвичайні ситуації або небезпечні події, що виникли або можуть виникнути, у тому числі в доступній для осіб з вадами зору та слуху формі;
- 2) забезпечення засобами колективного та індивідуального захисту та їх використання;
- 3) звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту від надзвичайних ситуацій;
- 4) участь у роботах із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у складі добровільних формувань цивільного захисту;
- 5) отримання заробітної плати за роботу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації у разі залучення до таких робіт згідно з трудовими договорами;
- 6) соціальний захист та відшкодування відповідно до законодавства шкоди, заподіяної їхньому життю, здоров'ю та майну внаслідок

надзвичайних ситуацій або проведення робіт із запобігання та ліквідації наслідків;

7) медичну допомогу, соціально-психологічну підтримку та медико-психологічну реабілітацію у разі отримання фізичних і психологічних травм.

Громадяни України зобов'язані:

1) дотримуватися правил поведінки, безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях;

2) дотримуватися заходів безпеки у побуті та повсякденній трудовій діяльності, не допускати порушень виробничої і технологічної дисципліни, вимог екологічної безпеки, охорони праці, що можуть призвести до надзвичайної ситуації;

3) вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій та дій у разі їх виникнення, надання домедичної допомоги постраждалим, правила користування засобами захисту;

4) повідомляти службі екстреної допомоги населенню про виникнення надзвичайних ситуацій;

5) у разі виникнення надзвичайної ситуації до прибуття аварійно-рятувальних підрозділів вживати заходів для рятування населення і майна;

6) дотримуватися протиепідемічного, протиепізоотичного та протиепіфітотичного режимів, режимів радіаційного захисту;

7) виконувати правила пожежної безпеки, забезпечувати будівлі, які їм належать на праві приватної власності, первинними засобами пожежогасіння, навчати дітей обережному поводженню з вогнем.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, у разі виникнення надзвичайних ситуацій користуються тими самими правами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

3.6. Сили цивільного захисту

Згідно з Кодексом ЦЗ України, до сил ЦЗ належать:

1. Оперативно-рятувальна служба ЦЗ (ОРС ЦЗ)
2. Аварійно-рятувальні служби (АРС)
3. Формування ЦЗ
4. Спеціалізовані служби ЦЗ
5. Пожежно-рятувальні підрозділи (частини)
6. Добровільні формування ЦЗ

Основними завданнями сил ЦЗ є:

- проведення робіт та вжиття заходів щодо запобігання НС;
- проведення АРІНР;
- гасіння пожеж;
- ліквідація наслідків НС в умовах екстремальних наслідків НС;
- проведення піротехнічних робіт (крім вибухових пристроїв, що використовуються у терористичних цілях), крім територій Збройних Сил України, інших військових формувань;
- проведення вибухових робіт для запобігання виникненню НС та ліквідації їх наслідків;
- проведення робіт щодо життєзабезпечення постраждалих;
- надання екстреної медичної допомоги постраждалим у районі ЦЗ і транспортування їх до закладів охорони здоров'я;
- ліквідації наслідків НС та надання гуманітарної допомоги постраждалим у НС;
- надання допомоги іноземним державам щодо проведення АРІНР, проведення аварійно-рятувального обслуговування СГ.

1. Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту (рис. 5) функціонує в системі центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері

Рисунок 5. Структурні підрозділи оперативно-рятувальної служби ЦЗ

цивільного захисту, і складається з органів управління, аварійно-рятувальних формувань центрального підпорядкування, аварійно-рятувальних формувань спеціального призначення, спеціальних авіаційних, морських та інших формувань, державних пожежно-рятувальних підрозділів (частин), навчальних центрів, формувань та підрозділів забезпечення.

2. *Аварійно-рятувальні служби* поділяються на:

- 1) державні, регіональні, комунальні, об'єктові та громадських організацій;
- 2) спеціалізовані та неспеціалізовані;
- 3) професійні та непрофесійні.

Спеціалізовані професійні аварійно-рятувальні служби, діяльність яких пов'язана з організацією та проведенням гірничорятувальних робіт, є воєнізованими (рис. 6).

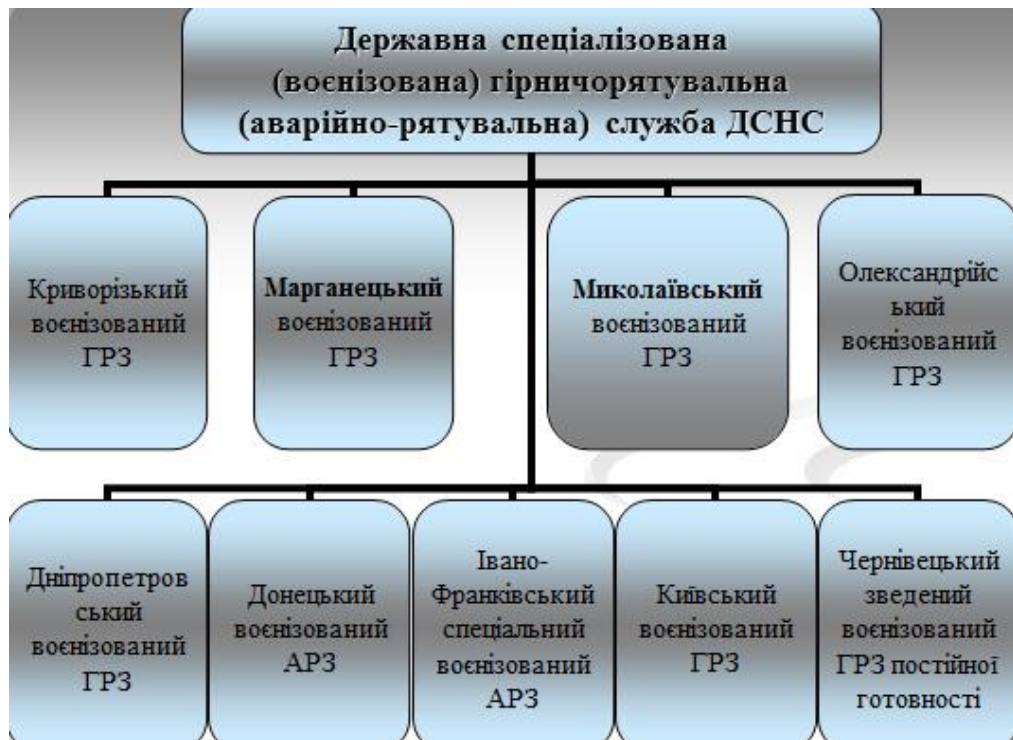

Рисунок 6. Структура Державної спеціалізованої (воєнізованої) гірничо-рятувальної (аварійно-рятувальної) служби ДСНС

Непрофесійні об'єкти аварійно-рятувальні служби створюються з числа інженерно-технічних та інших досвідчених працівників суб'єктів господарювання, які мають необхідні знання та навички у проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт і здатні за станом здоров'я виконувати роботи в екстремальних умовах.

Особливим видом аварійно-рятувальних служб є служби медицини катастроф, які діють у складі центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф системи екстреної медичної допомоги, що створюються органами влади Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя відповідно до закону.

Формування ЦЗ. Формування цивільного захисту поділяються на об'єктові і територіальні.

Формування цивільного захисту утворюються для проведення великих обсягів робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, воєнних (бойових) дій чи терористичних актів, а також для проведення відновлювальних робіт, які потребують залучення великої кількості населення і техніки.

4. *Спеціалізовані служби цивільного захисту.* Спеціалізовані служби цивільного захисту (енергетики, захисту сільськогосподарських тварин і рослин, інженерні, комунально-технічні, матеріального забезпечення, медичні, зв'язку і оповіщення, протипожежні, торгівлі та харчування, технічні, транспортного забезпечення, охорони громадського порядку) утворюються для проведення спеціальних робіт і заходів з цивільного захисту та їх забезпечення, що потребують залучення фахівців певної спеціальності, техніки і майна спеціального призначення:

1) об'єктові - на суб'єкті господарювання (шляхом формування з працівників суб'єкта господарювання ланок, команд, груп, що складають відповідні спеціалізовані служби цивільного захисту) - керівником суб'єкта господарювання;

2) галузеві - у системі центрального органу виконавчої влади (шляхом зведення об'єктових підрозділів у відповідну галузеву спеціалізовану службу цивільного захисту) - центральним органом виконавчої влади. Перелік центральних органів виконавчої влади, в яких утворюються спеціалізовані служби цивільного захисту, визначається Положенням про єдину державну систему цивільного захисту;

3) територіальні (шляхом об'єднання об'єктових підрозділів у відповідну територіальну спеціалізовану службу цивільного захисту місцевого рівня або об'єднання територіальних спеціалізованих служб цивільного захисту місцевого рівня у регіональну спеціалізовану службу цивільного захисту).

5. *Пожежно-рятувальні підрозділи (частини)*. Види пожежної охорони: Пожежна охорона поділяється на державну, відомчу, місцеву та добровільну.

Гасіння пожеж здійснюється безоплатно.

У пожежно-рятувальних частинах і підрозділах встановлюється цілодобове чергування у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Пожежно-рятувальні підрозділи виїжджають для гасіння будь-яких пожеж, за винятком пожеж на підземних спорудах (крім діючих станцій метрополітену).

Організація гасіння пожеж на підземних спорудах здійснюється у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а на територіях державного лісового фонду - центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства.

6. *Добровільні формування цивільного захисту*. Добровільні формування цивільного захисту утворюються під час загрози або виникнення надзвичайних ситуацій для проведення допоміжних робіт із запобігання або ліквідації наслідків таких ситуацій за рішенням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, центрального органу виконавчої влади, місцевої державної адміністрації, органу місцевого самоврядування.

До добровільних формувань цивільного захисту включаються громадяни на добровільних засадах.

Залучення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, які утворені відповідно до законів України, для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій:

1. Для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій відповідно до закону можуть залучатися Збройні Сили України, інші військові формування та

правоохоронні органи спеціального призначення, утворені відповідно до законів України.

2. Умови залучення Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, утворених відповідно до законів України, для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій визначаються відповідно до Конституції України, законів України "Про правовий режим надзвичайного стану", "Про Збройні Сили України" та інших законів.

3.7. Державне регулювання у сфері цивільного захисту

Державна стандартизація у сфері цивільного захисту спрямовується на забезпечення:

- 1) безпеки продукції (робіт, послуг) та матеріалів для життя або здоров'я населення і навколишнього природного середовища;
- 2) якості продукції (робіт, послуг) та матеріалів відповідно до рівня розвитку науки, техніки і технологій;
- 3) єдності принципів вимірювання;
- 4) безпеки функціонування суб'єктів господарювання з урахуванням ризику виникнення надзвичайних ситуацій.

Організація державної стандартизації у сфері цивільного захисту покладається на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Експертизі у сфері цивільного захисту підлягають:

- 1) проекти містобудівної документації в частині дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки;
- 2) проекти об'єктів, що належать суб'єктам господарювання, у частині дотримання вимог нормативно-правових актів з інженерно-технічних заходів цивільного захисту, питань техногенної, пожежної, ядерної та радіаційної безпеки, міцності, надійності та необхідної довговічності.

Порядок проведення експертизи у сфері цивільного захисту та перелік об'єктів виробничого і соціального призначення, що можуть спричинити надзвичайні ситуації техногенного чи природного характеру і вплинути на стан захисту населення і територій від їх наслідків, визначається Кабінетом Міністрів України.

Експертиза проектів будівництва щодо додержання нормативів з питань цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки проводиться відповідно до Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності".

Сертифікація засобів цивільного захисту організується і здійснюється з метою підтвердження відповідності продукції технічним регламентам. Порядок та правила сертифікації засобів цивільного захисту визначаються законом.

Усі види аварійно-рятувальної, протипожежної та спеціальної техніки і обладнання, що застосовуються для запобігання пожежам та їх гасіння, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, повинні мати сертифікат відповідності.

Державний нагляд (контроль) з питань цивільного захисту здійснюється за додержанням та виконанням вимог законодавства у сферах техногенної та пожежної безпеки, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, за діяльністю аварійно-рятувальних служб, а також у сфері промислової безпеки та гірничого нагляду, поводження з радіоактивними відходами відповідно до Закону України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності", цього Кодексу та інших законодавчих актів.

4. Моніторинг та сценарний аналіз виникнення і розвитку НС

4.1. Поняття про надзвичайні ситуації і їх класифікація. Рівні надзвичайних ситуацій і порядок їх визначення

На земній кулі обстановка, яка пов'язана з забезпеченням нормальних умов життя і діяльності людини, вважається несприятливою. Майже щодня засоби масової інформації повідомляють про надзвичайні ситуації, що відбуваються у світі: повені, землетруси, зсуви, селеві потоки, пожежі, урагани, снігові замети та інші стихійні лиха, аварії і катастрофи на підприємствах і транспорті. Вони супроводжуються загибеллю людей, руйнуванням населених пунктів, а часто забрудненням і зараженням довкілля. Кінець 2003 року знову поставив перед мировим співтовариством проблему – як людини вижити в настільки несприятливих умовах. Землетрус в іранському місті Бам водночас забрав життя у майже 35 тисяч мешканців, практично повністю знищив це поселення.

В Україні щорічно зростає кількість аварій і катастроф, як правило, техногенного походження. Кожин рік ми спостерігаємо трагічні події, що розгортаються на шахтах у гірничій промисловості. Десятки загиблих – це та ціна, яку Україна сплачує за недоброякісну організацію робіт в галузі. Основні фонди промисловості, яки побудовані у 50 – 70 роках минулого сторіччя можуть утворювати сьогодні надзвичайно небезпечні ситуації.

Дослідження показують, що майже 70% об'єктів, побудованих 10 – 15 років тому, вимагають підсилення, 60 % водо – каналізаційних споруд працюють з порушенням правил експлуатації, на електричних станціях 80 % енергоблоків відпрацювали свій ресурс. Високий рівень техногенної безпеки зберігається через природні причини – при виникненні стихійних лих. Більше 2/3 промислового потенціалу нашої держави знаходиться під загрозою землетрусів, повнів, зсувів. Високу загрозу для життєдіяльності населення становлять і потенційно – небезпечні підприємства, які розміщені на її території. За щільністю АЕС Україна займає перше місце серед усіх держав СНД. На об'єктах господарювання є великий асортимент хімічних

речовин, токсичних і шкідливих для здоров'я людини і небезпечних для навколишнього середовища. Певну загрозу представляє і розвинута мережа нафто-, газо- і продуктопроводів. Так, довжина газопроводу Тольятті – Одеса тільки територією України – 1200км, на кожному кілометрі до 55 тон аміаку під тиском 70 – 90 атмосфер.

Зниження масштабів людських втрат та матеріальних збитків, запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного і природного походження, ліквідація їх наслідків є загальнодержавною проблемою і одним з найважливіших завдань органів виконавчої влади, всіх органів управління, спеціалістів і населення.

З метою створення єдиної системи класифікації надзвичайних ситуацій та визначення їх рівнів Кабінет Міністрів України постановою № 368 від 24 березня 2004р. затвердив “Положення про класифікацію надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями”. За цим положенням терміни мають таке значення:

Аварія – небезпечна подія техногенного характеру, що створює на об'єкті, території або акваторії загрозу для життя і здоров'я людей і призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає шкоди довкіллю.

Катастрофа – великомасштабна аварія чи інша подія, що призводить до тяжких, трагічних наслідків.

Небезпечне природне явище – подія природного походження або результат діяльності природних процесів, які за своєю інтенсивністю, масштабами поширення і тривалістю можуть вражати людей, об'єкти економіки та довкілля.

Стихійне лихо – це природне явище (подія), яке носить надзвичайний катастрофічний характер і призводить до ураження людей, руйнування або пошкодження будівель, споруд, обладнання, техніки, транспортних засобів та інших матеріальних цінностей.

Надзвичайна ситуація (НС) – порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом чи іншою небезпечною подією, яка призвела (може призвести) до загибелі людей та/або значних матеріальних втрат.

Загальними ознаками надзвичайних ситуацій є:

- наявність або загроза загибелі людей чи значне порушення умов їх життєдіяльності;
- заповдіння економічних збитків;
- істотне погіршення стану довкілля

Класифікація надзвичайних ситуацій за походженням

Відповідно до причин походження подій, що можуть зумовити виникнення НС на території України, розрізняються:

- НС техногенного характеру – транспортні аварії (катастрофи), пожежі, неспровоковані вибухи чи їх загроза, аварії з викидом (загрозою викиду) небезпечних хімічних, радіоактивних, біологічних речовин, раптове руйнування споруд та будівель, аварії на інженерних мережах і спорудах життєзабезпечення, гідродинамічні аварії на греблях, дамбах тощо.
- НС природного характеру – небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні морські та прісноводні явища, деградація ґрунтів чи надр, природні пожежі, зміна стану повітряного басейну, інфекційна захворюваність людей, сільськогосподарських тварин, масове ураження сільськогосподарських рослин хворобами чи шкідниками, зміна стану водних ресурсів та біосфери тощо.
- НС соціально – політичного характеру, пов'язані з протиправними діями терористичного і антиконституційного спрямування: здійснення або реальна загроза терористичного акту (збройний напад, захоплення і затримання важливих об'єктів, ядерних установок і матеріалів, систем зв'язку та телекомунікацій, напад чи замах на екіпаж повітряного або морського судна), викрадення (спроба викрадення) чи знищення суден, захоплення заручників,

встановлення вибухових пристроїв у громадських місцях, викрадення або захоплення зброї, виявлення застарілих боєприпасів тощо.

- НС воєнного характеру, пов'язані з наслідками застосування зброї масового ураження або звичайних засобів ураження, під час яких виникають вторинні фактори ураження населення внаслідок зруйнування атомних і гідроелектричних станцій, складів і сховищ радіоактивних і токсичних речовин та відходів, нафтопродуктів, вибухівки, транспортних та інженерних комунікацій тощо.

Рівні надзвичайних ситуацій

Залежно від обсягів заподіяних наслідків, технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, надзвичайна ситуація класифікується як державного, регіонального, місцевого та об'єктового рівня.

Для визначення рівня надзвичайної ситуації встановлюються такі критерії:

- 1) Територіальне поширення та обсяги технічних і матеріальних ресурсів, що необхідні для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

- 2) Кількість людей, які загинули, постраждали або умови життєдіяльності яких було порушено внаслідок надзвичайної ситуації.

- 3) Розмір заподіяних (очікуваних) збитків.

Державного рівня визначається ситуація:

- яка поширилась або може поширитися на територію інших держав;
- яка поширилась на територію двох чи більше регіонів України (Автономної республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя), а для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих регіонів, але не менш як один відсоток обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів(надзвичайна ситуація державного рівня за територіальним поширенням);
- яка призвела до загибелі понад 10 осіб або внаслідок якої постраждало понад 300 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності понад 50 тис. осіб на тривалий час(більш як на три доби);

- внаслідок якої загинуло понад 5 осіб або внаслідок якої постраждало понад 100 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності понад 10 тис. осіб на тривалий час(більш як на три доби), а збитки(оцінені в установленому законодавством порядку), спричинені надзвичайною ситуацією, перевищили 25 тис. мінімальних розмірів(на час виникнення надзвичайної ситуації) заробітної плати;
- збитки від якої перевищили 150 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;
- яка в інших випадках, передбачених законодавчими актами, визнається як надзвичайна ситуація державного рівня.

Регіонального рівня визначається ситуація:

- яка поширилась на територію двох чи більше районів(міст обласного значення) Автономної Республіки Крим, областей, а для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих району, але не менш як один відсоток обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів(надзвичайна ситуація регіонального рівня за територіальним поширенням);
- яка призвела до загибелі від 3 до 5 осіб або внаслідок якої постраждало від 50 до 100 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності від 1 тис. до 10 тис. осіб на тривалий час(більш як на три доби), а збитки перевищили 5 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;
- збитки від якої перевищили 15 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;

Місцевого рівня визначається ситуація:

- яка вийшла за межі території потенційно небезпечного об'єкта, загрожує довкіллю, сусіднім населеним пунктам, інженерним спорудам, а для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості потенційно небезпечного об'єкта;
- внаслідок якої загинуло 1 - 2 особи або внаслідок якої постраждало від 20 до 50 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності від 100 до

1000 осіб на тривалий час(більш як на три доби), а збитки перевищили 0.5 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;

- збитки від якої перевищили 2 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;

Об'єктового рівня визначається надзвичайна ситуація, яка не підпадає під названі вище визначення.

Надзвичайна ситуація відноситься до певного рівня за умови відповідності її хоча б одному із зазначених критеріїв, які наведені у цих Правилах.

У разі коли внаслідок надзвичайної ситуації для відповідних порогових значень рівнів людських втрат або кількості осіб, які постраждали чи зазнали порушення умов життєдіяльності, обсяг збитків не досягає визначеного у цьому порядку, рівень надзвичайної ситуації визначається на ступінь менше(для дорожньо – транспортних пригод – на два ступеня менше).

Віднесення надзвичайної ситуації, яка виникла на території кількох адміністративно – територіальних одиниць, до державного та регіонального рівня за територіальним поширенням або за сумарним показником її наслідків не є підставою для віднесення надзвичайної ситуації до державного або регіонального рівня окремо для кожної з цих адміністративно – територіальних одиниць. Віднесення надзвичайної ситуації до державного та регіонального рівня для зазначених адміністративно – територіальних одиниць здійснюється окремо за критеріями і правилами зазначеним у цих Правилах.

4.2 Стихійні лиха

Стихійне лихо – це природне явище (подія), яке носить надзвичайний катастрофічний характер і призводить до порушення нормальних умов життя і діяльності людей, ураження людей, руйнування або пошкодження будівель, споруд, обладнання, техніки, транспортних засобів та інших матеріальних цінностей.

Стихійні лиха можуть виникати як незалежно один від одного, так і при взаємозв'язку. Деякі виникають при не завжди далекоглядної діяльності людини. Незалежно від джерела виникнення стихійні лиха характеризуються значними масштабами та різною тривалістю дії – від кількох секунд і хвилин до кількох годин, діб і місяців.

До стихійних лих, які мають прояви на території України відносять землетруси, повені, зсуви, селі, урагани(циклони, тайфуни) або сильні вітри, ландшафтні пожежі.

Землетруси

Землетруси є однією із найбільш грізних природних катастроф по числу жертв, обсягу пошкоджень, по величині території, яку вони охоплюють і по складності захисту від них. Цьому сприяє і психологічний фактор: джерела землетрусів, які знаходяться в надрах землі, невидимі. Землетрус ударяє подібно блискавці і за кілька десятків секунд лишає за собою руйнування, спустошення і десятки тисяч загиблих. Незважаючи на зусилля сейсмологів, землетруси часто приходять неочікуване.

Планета Земля за формою є еліпсоїдом із середнім радіусом 6371 км. Земля складається з кількох різних за складом і фізичними властивостями оболонок – геосфер. У центрі Землі міститься ядро, за ним розташована мантія, потім земна кора, гідросфера і атмосфера. Верхня межа мантії проходить на глибині від 5 до 70 км по поверхні Мохоровичича, нижня – на глибині 2900км межує з ядром Землі.

Мантія Землі поділяється на верхню завтовшки 900км. і нижню – близько 2000км. Верхня мантія разом із земною корою утворюють літосферу. Температура в мантії вважається рівною 2000 – 2500⁰ С, тиск перебуває в межах 1 – 130 ГН/ м².

Саме в мантії відбуваються тектонічні процеси, що спричиняють землетруси. Наука, що вивчає землетруси, називається сейсмологією.

Землетруси – це підземні поштовхи і коливання земної поверхні, що виникають у результаті раптових зсувів і розривів у земній корі або верхньої

частини мантії і передаються на великі відстані у вигляді пружних коливань. Землетруси відбуваються в вигляді серії поштовхів, що включають форшоки, головний поштовх і афтершоки. Кількість поштовхів і проміжки часу між ними можуть бути різними. Головний поштовх характеризується найбільшою силою. Тривалість головного поштовху зазвичай кілька секунд, але людьми суб'єктивно сприймається як дуже тривала подія. Згідно з даними психіатрів і психологів, які вивчали землетруси, афтершоки іноді мають важчий психічний вплив, ніж головний поштовх. У людей під впливом афтершоків виникало відчуття невідворотності лиха, і вони, скуті страхом, не діяли нічого в пошуках безпечного місця і не захищалися.

Основними характеристиками землетрусів є глибина розташування центру землетрусу H , енергія E , магнітуда M та інтенсивність прояву енергії землетрусу на поверхні землі I (або сила землетрусу).

Центр землетрусу – це деякий об'єм у товщі Землі, у межах якого відбувається вивільнення енергії. Ця умовна точка названа гіпоцентром чи фокусом. Як правило, центр землетрусу розміщується на глибині від 10 до 30 км.

Проекція гіпоцентру на поверхню Землі називається епіцентром. Довкола нього відбуваються найбільші руйнування.

Магнітуда M землетрусу – умовна величина, що характеризує загальну енергію пружних коливань, спричинених землетрусом. Розраховується як десятичний логарифм від максимальної амплітуди зсуву земної поверхні в мікрометрах (мікронах), яку вимірюють на відстані 100 км від епіцентру землетрусу. У 1935 р. професор Каліфорнійського технологічного інституту Ч. Ріхтер запропонував оцінювати потужність землетрусу магнітудою. Шкала Ріхтера – сейсмічна шкала магнітуд, що ґрунтується на оцінці енергії сейсмічних хвиль, які виникають під час землетрусів. Магнітуда найпотужніших землетрусів за шкалою Ріхтера не перевищує 9 балів.

Інтенсивність(сила) прояву землетрусу на поверхні землі (характеризує ступінь руйнувань) залежить від глибини осередку, магнітуди, складу ґрунту.

Існує багато сейсмічних шкал інтенсивності, основна з них, що використовується в Європі – шкала MSK – 64 (0 -12 балів).

Таблиця 4.1 – Наслідки землетрусу в залежності від інтенсивності

Сила землетрусу, бали	Назва землетрусу	Наслідки землетрусу
I	Непомітний струс ґрунту	Реєструється тільки сейсмічними приладами
II	Дуже слабкі поштовхи	Відчуваються окремими людьми, що перебувають у стані спокою
III	Слабкі поштовхи	Відчуваються невеликою частиною населення
IV	Помірний	Легке дренчання скла, скрипіння дверей, стін
V	Достатньо сильний	Струс будівель, коливання устаткування, тріщини в віконному склі, штукатурці
VI	Сильний	Часткове обвалення внутрішніх стін, обриви дротів, збої в роботі чутливої апаратури, виникнення окремих пожеж
VII	Дуже сильний	Пошкодження, тріщини в кам'яних будівлях і спорудах, обриви мереж електропередач. дерев'яні й антисейсмічні будівлі зберігаються
VIII	Руйнівний	Тріщини на крутих схилах і вогких ґрунтах. Незакріплене устаткування зрушується й ушкоджується. Старі будівлі руйнуються, інші сильно ушкоджуються. Падіння окремих мереж зв'язку, наземних естакад.
IX	Спустошливий	Сильні руйнування кам'яних будівель, споруд. Скривлення дерев'яних будівель. Часткове пошкодження гідротехнічних споруд.
X	Знищуючий	Сильні руйнування всіх будівель і споруд. у ґрунті можливі тріщини завширшки до одного метра. Руйнування транспортних магістралей. Обвали зі схилів, зсуви.
XI	Катастрофічний	Повне руйнування будівель і споруд, скривлення і скручування залізничних рейок. Повсюдні тріщини на поверхні землі, обвали і зсуви. Обвалення підземних приміщень.
XII	Абсолютний	Суцільні зсуви, обвали, величезні тріщини на поверхні землі. Відхилення і зміна течії рік, утворення озер, водоспадів. Часткова зміна рельєфу місцевості.

Половина людства живе в сейсмічно – активних областях, тобто в районах, де можливі руйнівні землетруси. В Україні найбільш небезпечними у сейсмічному відношенні є області Закарпатська, Івано – Франківська, Чернівецька, Одеська та Республіка Крим. На території Закарпаття

відзначаються осередки землетрусів з інтенсивністю 6 – 7 балів(за шкалою Ріхтера) в зонах Тячів – Сигет, Мукачеве – Свалява. Найбільш значні землетруси мали місце в Закарпатті в XV і XVI столітті – 2 рази, XIX – 6 разів, у XX ст. – 8 разів. Прикарпаття відчуває вплив від району Вранча (Румунія). В 1974 – 1976 роках тут мали місце землетруси інтенсивністю 3 – 5 балів. Потенційно – небезпечною територією вважається також Буковина, де в період з 1950 до 1976 року виникло 4 землетруси інтенсивністю 5 – 6 балів.

Сейсмонебезпечність Одеської області обумовлюється наявністю осередків землетрусів в масиві гір Вранча та Східних Карпат в Румунії. Починаючи з 1107 року і до цього часу там мали місце 90 землетрусів з інтенсивністю 7 – 8 балів. Карпатські землетруси поширюються на значну територію. У 1940 році коливання відчувалися на площі 2 млн.км². Кримсько – Чорноморська сейсмоактивна зона огинає з півдня Кримський півострів. Землетруси тут виникають на відстані 25 – 40 км від узбережжя з інтенсивністю 8 – 9 балів. Південне узбережжя Криму належить до дуже сейсмонебезпечного регіону. За останні 2 століття зареєстровано біля 200 землетрусів від 4 до 7 балів.

В наш час поки що не вирішена проблема прогнозування, тобто визначення часу майбутнього землетрусу. Основної шлях до вирішення цієї проблеми – використання зовнішніх ознак можливості виникнення землетрусу. Це деформація земної поверхні при спостереженні з космосу, підвищення змісту радону в водах гірських джерел, зміна електропровідності деяких гірських порід, зміна співвідношення швидкості розповсюдження продовжених і поперечних хвиль – їх називають провісники землетрусу. Іноді землетрусу передують грозові розряди в атмосфері, підвищення рівня радіації, незвичайна(неспокійна) поведінка тварин і птахів.

Руйнування будинків, споруд та інших об'єктів при землетрусі залежить від інтенсивності енергії землетрусу на поверхні землі, від міцності об'єктів та тривалості дії землетрусу.

Для захисту від землетрусів заздалегідь виявляють сейсмічно небезпечні зони в різних регіонах держави, тобто проводять сейсмічне районування. Землетруси поширені по земній поверхні дуже нерівномірно. Аналіз сейсмічних, географічних даних, даних багаторічних спостережень дає можливість визначити ті області, де варто очікувати землетрусів у майбутньому і оцінити їх інтенсивність. У цьому полягає сутність сейсмічного районування. Карта сейсмічного районування – це офіційний документ, яким повинні керуватися проектні організації. У районах, де визначена можливість землетрусів, не допускається будівництво або розміщення потенційно небезпечних підприємств – радіаційно, хімічно, вибухо, пожеженобезпечних. Здійснюється сейсмостійке чи антисейсмічне будівництво. Вимоги до об'єктів, що будуються в сейсмічних районах, встановлюються будівельними нормами і правилами. За прийнятою 12 – бальною шкалою небезпечною для будинків і споруд вважаються землетруси інтенсивністю 7 балів. Будівництво в районах із сейсмічністю понад 9 балів не економічно.

Повені

Значне затоплення водою місцевості в результаті підйому рівня води в річці, озері чи морі, викликане різними причинами, називається повінню.

Паводком (повіддям) називають щороку повторюване в один і той же сезон відносно тривале збільшення водоносності рік, що супроводжується підвищенням рівня води.

Паводок порівняно короткочасне і неперіодичне підняття рівня води. Паводки, що йдуть один за одним, можуть утворити повіддя, а останнє – повінь.

Повінь - найпоширеніша природна небезпека. Найсильніша повінь, що сталася приблизно 5600 років тому в долині Тигру і Євфрату в Месопотамії, мала настільки серйозні наслідки, що ця подія відображена в Біблії як всесвітній потоп.

Повінь на ріці виникає від різкого збільшення кількості води внаслідок танення снігу чи льодовиків, розташованих у її басейні, у результаті випадіння рясних опадів, руйнування огорожуючих дамб. Повені нерідко спричиняються захаращенням русла льодом під час льодоходу чи закупорюванням русла внутрішнім льодом під нерухомим крижаним покривом і утворенням крижаної пробки. Повені нерідко виникають під дією вітрів, що наганяють воду з моря на сушу або викликають підвищення рівня через затримки в гирлі води, принесеній рікою. Ці повені називають нагінними. Вони притаманні державам, які розташовані на низьких берегах акваторій морів і океанів – це, наприклад, Бангладеш, Індія, Пакистан, Нідерланди, Англія. На морських узбережжях і островах повені можуть виникати в результаті затоплення хвилею, що утворюється під час землетрусу, виверження вулканів, цунамі.

Повені загрожують майже $\frac{3}{4}$ земної суші. За даними ЮНЕСКО тільки від річкових повеней в 1947 – 1967 рр. загинуло близько 200 тис. чоловік. Фахівці вважають, що людям загрожує небезпека, коли шар води сягає 1 м, а швидкість потоку перевищує 1 м/с. Підйом води на 3 м уже призводить до зруйнування будинків.

Складна обстановка утворюється також при руйнуванні або прориві потенційно техногенно небезпечних гідродинамічних об'єктів – природних гребель і споруд напірного фронту. При цьому може утворюватися зона катастрофічного затоплення – територія, на якій внаслідок пошкодження або зруйнування гідродинамічних споруд, відбувається затоплення місцевості. Таке затоплення може призвести до загибелі людей, пошкодження і зруйнування будинків, устаткування, споруд і т. ін.

На ріках України споруджено понад 200 гребель. Лише на Дніпрі розташовано шість великих ГЕС і крупних водосховищ з загальною площею дзеркала 698.1 тис. га, загальним об'ємом 43.8 км³. При їх руйнуванні в зону катастрофічного затоплення можуть потрапити декілька сот населених

пунктів. Тільки в межах Києва зона катастрофічного затоплення може охопити територію площею 42 км², де проживає біля 400 тис. чоловік.

Основний напрямок боротьби з повенями полягає в зменшенні максимальних витрат води в річці шляхом перерозподілу стоку за часом(посадка лісозахисних смуг, оранка землі поперек уклонів, збереження прибережних водоохоронних смуг рослинності, терасування уклонів).

Деякий ефект дає також улаштування ставків, запруд, запаней та інших ємностей в руслах струмків, дрібних річок, в ярах, балках.. Для середніх та крупних річок радикальний захід боротьби – це регулювання паводків за допомогою водосховищ.

Крім того, для захисту від паводків широко використовують будівництво дамб. Для ліквідування загрози виникнення заторів проводять спрямування, розчистку, заглиблення окремих ділянок гирла річок, а також руйнування льоду вибухами за 10 – 15 діб до її розкриття.

Зсуви

Зсуви – це ковзне сповзання мас гірських порід вниз по схилу, яке виникає з порушення рівноваги через порушення рівноваги за різних причин. Такими причинами можуть бути підмив порід водою, послаблення їх міцності внаслідок вивітрювання, надзволоження опадами і підземними водами, не розумної діяльності людей. Зсуви відбуваються на схилах, крутизна яких 20⁰ і більше і в будь яку пору року. Вони розрізняються за швидкістю руху і за масштабами. Швидкість повільних зсувів складає декілька сантиметрів на рік, середніх – кілька метрів на годину або добу, швидких – десятки кілометрів на годину.

До швидких зсувів відносять зсуви – потоки, коли твердий матеріал змішаний з водою, а також снігові та сніжно – кам'яні лавини. Тільки швидкі зсуви можуть стати причиною катастроф з людськими жертвами.

За глибиною залягання зсуви бувають: поверхневі(1м), мілкі (5 м), глибокі (до 20 м), дуже глибокі (понад 20 м); за типом матеріалу: кам'яні (граніт, гнейс) та ґрунтові (пісок, глина, гравій).

За об'ємом порід, що зміщуються при зсуві, розрізняють малі(до 10 тис.м³), великі (до 1млн. м³) і дуже великі (понад 1 млн. м³).

Зсуви можуть руйнувати населені пункти, знищувати сільськогосподарські угіддя, створювати загрозу при експлуатації кар'єрів і здобичі корисних копалин.

Вони ушкоджують комунікації, тунелі, трубопроводи, телефони та електричні мережі, водогосподарські споруди.

Найдійовішою формою боротьби з зсувами є їх попередження. Комплекс попереджувальних заходів включає:

- збирання і відведення поверхневих вод;
- фіксація схилів за допомогою палів;
- будівництво підпірних стін;
- штучна зміна рельєфу місцевості при використанні землерийної техніки або зарядів вибухових речовин.

Селі

Селі – це паводки з великою концентрацією мінеральних часток, каменів, уламків гірських порід, які виникають у гирлах і басейнах невеликих гірських річок, струмків, у сухих логах і викликаються, як правило, зливними опадами, інтенсивним таненням снігів, проривом завальних та морених озер, рідше зсувом, обвалом. землетрусом.

Небезпека селю не тільки в його руйнівній силі, але і в непередбаченому появленні. За складом твердого матеріалу, який переноситься селю, вони можуть бути грязьовими(вода з дрібноземом при не великої концентрації каміння, об'ємна вага 1.5 – 2 т/м³); грязьокам'яними (суміш води з галькою, гравієм, невеликими каміннями, об'ємна вага 2.1 – 2.5 т/м³); водокам'яні (суміш води з каміннями, перевага крупних

каменів). Багатьом гірським районам властива перевага того чи іншого виду селю за складом породи, що переноситься. У Карпатах частіші всього зустрічаються водокам'яні селеві потоки, у Криму – грязьокам'яні.

Швидкість течії селевого потоку звичайно складає 2.5 – 4 м/с, однак при прориві заторів, руйнуванні гребель завальних озер, руйнуванні огорожуючих дамб може досягти 8 – 10 м/с.

Заходи боротьби з селями досить різноманітні, в основному повинні бути спрямовані на попередження виникнення селевого потоку. Це будівництво підпірних стін вздовж гирла гірських річок для скріплення укосів, устрій нагорних перепиняючі стоки і водозбірних каналів для відводу стоку в інші водостоки, розчистка русел від наносних порід, ґрунту.

На можливому шляху руху селевого потоку зводять різноманітні греблі, як правило, чарункової конструкції для тримання твердого стоку і пропуску суміші води і дрібних фракцій порід, каскади запруд для руйнування селевого потоку і позбавлення його твердого матеріалу.

Урагани(циклони, тайфуни)

Вирівнювання перепадів тиску в атмосфері здійснюється шляхом виникнення вітрів. Вони дмуть з областей підвищеного тиску в область низького. Сила вітру залежить від барического градієнту: чим більше різниця атмосферного тиску і чим ближче знаходяться взаємодіючі області, тим швидше відбувається вирівнювання перепадів тиску і тим вищі швидкість вітру. Напрямок вітру залежить від розташування областей високого і низького тиску, від обертів земної кулі і тертя. Пориви вітру можуть завдавати значних пошкоджень. Вихрі та урагани руйнують будинки і споруди, зносять мости і інші конструкції, загрожують життю людини, викликають лісоповали, пошкодження мереж електропостачання і т. і.

На початок минулого віку адмірал Бофорт розробив шкалу для визначення сили вітру в балах.

Таблиця 4.2– Шкала вітру за Бофортом

Сила вітру	Назва вітру і його дія	Швидкість у м/сек	Тиск у кПа
0	Штиль. Дим піднімається вертикально; листя дерев нерухоме	0 - 1	0 - 0.03
1	Тихий вітер; відчувається обличчям або рукою	1 - 2	0.16
2	Легкий вітер; гойдає листя	2-4	0.47
3	Слабкий вітер	4-6	0.84
4	Помірний вітер; гойдає дрібні гілки дерев	6 - 8	1.32
5	Свіжий вітер; приводить у рух гілки	8 - 10	2.06
6	Сильний вітер	10 - 12	2.95
7	Навальний вітер; гойдає великі гілки і тонкі стовбури	12 - 14	4.28
8	Дуже навальний вітер; утруднює ходіння на відкритому місці	14 - 17	6.1
9	Шторм; хилить дерева до землі, ламає гілки і нетовсті стовбури	17 - 20	8.25
10	Сильний шторм; руйнівні дії	20 - 24	11.1
11	Лютий шторм	24 - 30	14.8
12	Ураган	Більш 30	21.1

Згідно з визначенням вітер швидкістю більше 32.6 м/сек називають **ураганом**. Циклони та тайфуни – це різновиди ураганів(для різних частин світу), однак більшість із них характеризується швидкістю значно вище 50 м/сек. Зареєстровані швидкості і більше 100 м/сек.

Смерчі (торнадо) – це катастрофічні атмосферні вихрі, яки виникають у грозовій хмарі і розповсюджуються вниз у вигляді лійки, частіше до самої поверхні землі. Діаметр лійки – десятки і сотні метрів (іноді до кілометрів). В цьому вихрі швидкість може досягати неправдоподібної величини – 300 м/сек.

Шквали – різке, короткочасне підсилення вітру, іноді до 30 – 70 м/сек, зі зміною його напрямку.

На більшій частині території України вітри зі швидкістю більше 25 м/сек бувають майже щорічно. Найчастіше – в Карпатах, горах Криму та

Донбасі. В Азово – Чорноморському басейні вирізняються своїми руйнівними наслідками осінні циклони. За своїми властивостями, походженням та наслідками вони схожі на тропічні урагани. На Азовському морі циклони часто призводять до штормів, які супроводжуються місцевим підняттям рівня моря, що призводить до значних збитків. Шквали можуть виникати у будь – яких місцях України, але найчастіше бувають у степовий, лісостеповий зоні та Поліссі. Штормовий (шквальний) вітер на території України спостерігається дуже часто, його швидкість переважно від 20 до 29 м/сек., а іноді більше 30 м/сек. У гірських масивах Криму і Карпат, західних і північно – західних областях країни швидкість вітру досягає 40 м/сек. Шквало небезпечна ситуація може виникнути на всій території України. Раз на п'ять років шквали виникають у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Кіровоградській, Київській, Одеській, Львівській, Харківській, Херсонській областях та на території Криму. Шквали мають яскраво виражений добовий рух.

В Україні досить рідко складаються умови для формування смерчів. У більшості випадків це явище спостерігається в серпні . За останні 20 років зареєстровано 34 випадки. Найхарактерніші вони для степової зони та центрального Полісся. Найчастіше це – територія Запорізької і Херсонської областей та Криму. Невеликі смерчі спостерігаються майже щорічно то в одній, то в другій області (1 – 2 випадки на рік) і носять, як правило, локальний характер. Їх тривалість невелика (до 10 хвилин).

Ураган на суші руйнує будівлі, мережі зв'язку і електропостачання, ушкоджує транспортні комунікації і мости, ламає і вириває з корінням дерева. При розповсюдженні над морем викликає величезні хвилі висотою 10 -12 м і більше, ушкоджує або приводить до загибелі судна.

Вітер починає руйнувати при швидкості приблизно 20 м/сек., людина тримається на ногах при швидкості вітру до 36 м/сек.

Руйнування предметів, конструкцій, будинків, споруд визначається гальмуванням руху повітряних мас. Динамічне навантаження гальмування,

яке утворюється потоком повітря, називається тиском швидкісного напору. Одиниця тиску – паскаль (кПа). Швидкісний напір знаходиться у прямій залежності від швидкості і густини повітря.

Дія тиску швидкісного напору може привести до руйнування будинків і споруд із значною площею поперечного січення. При дії на не великі предмети і елементи обладнання тиск може викликати:

- зміщення (зсовування) предмета або його відкидання;
- перекидання (перевертання) предмету;
- ударне перевантаження, тобто миттєве інерційне руйнування елементів обладнання.

Сучасні методи прогнозу погоди дозволяють за декілька годин і діб попередити населення міста або всього прибережного району про ураган, що насувається. Найбільш надійним захистом населення від ураганів є використання захисних споруд (сховищ, метро, підземних переходів, підвалів будинків). При цьому в прибережних районах необхідно враховувати можливе затоплення низинних ділянок, для укриття вибирають місця на височини.

Пожежі як стихійні лиха

Пожежі – це неконтрольований процес горіння за межею спеціального осередку горіння, що стихійно виникає і розповсюджується в навколишньому середовищі і супроводжується інтенсивним виділенням тепла, диму та світловим випромінюванням, створює небезпеку для людей і завдає шкоду об'єктам господарської діяльності та навколишньому середовищу. Основними видами пожеж як стихійних лих є ландшафтні пожежі – лісові (низові, верхові та підземні торф'яні) і степові.

Лісові пожежі виникають головним чином з вини людини та внаслідок дії деяких природних чинників (грози, вулканічна діяльність). Вогонь може швидко розростатися і, підхоплений вітром, стати вогняним валом, що знищує на своєму шляху все живе і перетворює ліси в нежиттєздатні пустелі. За інтенсивністю горіння розділяють на слабкі, середні та сильні, а за

характером - низові і верхові; верхові в свою чергу поділяються на бігли та стійки.

Низові пожежі виникають головним чином в результаті загорання хвойного підліску, живого надґрунтового покриву (моху, лишайника, трав'янистих рослин) та мертвого покриву або підстилки (опалого листя, хвої, кори, сушняку) без захоплення крон дерев. Швидкість руху фронту низової пожежі складає 0.3 – 1м/хв при слабкій пожежі до 16 м/ хвилину при сильної пожежі. Висота полум'я досягає 1 –2 метри, максимальна температура на кромці пожежі 900⁰С.

Верхові лесові пожежі виникають із низових і характеризуються горінням крон дерев. При біглій верховій пожежі полум'я розповсюджується головним чином з крони на крону з великою швидкістю, яка досягає 8 – 25 км/годину. При цьому окремі частки лісу можуть бути не зачеплені. Висота полум'я при цьому становить 100м і більше. При стійкій верховій пожежі полум'я охоплює не тільки крони, а і стовбури дерев. Полум'я розповсюджується зі швидкістю 5 – 8 км/годину, охоплюючи вісь ліс від ґрунтового покриття до верхівок дерев.

Підземні пожежі виникають як наслідок низових або верхових пожеж і розповсюджуються по торф'яному шару на глибину 50см і більше. Горіння відбувається не швидко, практично без доступу повітря. Виділяється велика кількість диму і утворюються пустоти в вигорілому шару торфу (прогарі).

Степові пожежі виникають на відкритій місцевості при наявності сухої трави або зрілих хлібів. Мають сезонний характер. Швидкість їх розповсюдження може досягати 20 –30 км/годину.

Основні засоби боротьби з лісовими низовими пожежами є: захлистування кромки вогню, засипка її землею, заливка водою, створення огорожуючих чи мінералізованих смуг, пуск зустрічного вогню. При цьому ширина смуги повинна бути не менше 10 – 20м.

Гасіння верхової лісової пожежі складніше. Використовують огорожуючі смуги, зустрічний вогонь та воду. При цьому ширина смуги

повинна бути не менше 150 – 200м. Степові пожежі гасять так само, як і лісові.

Підземні торф'яні пожежі гасять прокопуванням на відстані 8 -10 м від кромки пожежі траншеї глибиною до мінерального шару або до рівня ґрунтових вод. Її заповнюють водою. Другий спосіб полягається в устрої навколо пожежі мережі, яка насичена розчинами хімікатів. В шар торфу нагнітають за допомогою спеціальних пик, які є завдовжки 2 м, розчин хімічно активних речовин. Речовини в сотні разів прискорюють проникання вологи до шару торфу. Нагнітання здійснюють на відстані 5 – 8 м від кромки підземної пожежі і через 25 – 30 см один від другого.

4.3 Фінансування заходів щодо ліквідації надзвичайних ситуацій

Фінансування заходів щодо ліквідації надзвичайних ситуацій на об'єктах усіх форм власності здійснюється відповідно до їх рівнів:

об'єктового рівня - за рахунок власних коштів підприємств, установ та організацій, на території яких виникла надзвичайна ситуація;

місцевого і регіонального рівнів - за рахунок власних коштів підприємств, установ та організацій, на території яких виникла надзвичайна ситуація, і додатково - за рахунок районних резервів (місцевий рівень) та резервів Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій (регіональний рівень), створених відповідно до законодавства;

загальнодержавного рівня - за рахунок коштів, передбачених державним бюджетом на ці цілі, в тому числі, частково, з резервного фонду Кабінету Міністрів України.

Додаткові кошти для фінансування заходів з ліквідації надзвичайних ситуацій відповідного рівня або їх наслідків (за умови вичерпання зазначених джерел фінансування) можуть виділятися на підставі клопотання відповідного органу виконавчої влади, зокрема:

об'єктового рівня - за рішенням органу виконавчої влади, у сфері управління якого знаходиться об'єкт, районної державної адміністрації, виконавчого комітету міської ради;

місцевого рівня - за рішенням центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, міськвиконкомів;

регіонального і загальнодержавного рівнів - за рішенням Кабінету Міністрів України.

Разом з клопотанням до органу виконавчої влади вищого рівня подаються документи, що містять обґрунтування необхідності та обсягів виділення додаткових коштів, акти обстеження, висновки комісій, кошторисна документація з висновками відповідних експертів.

Питання для самоперевірки

1. Коли було започатковано національну систему цивільного захисту? Як вона тоді називалася?
2. Коли МППО була перетворена у цивільну оборону?
3. Назвіть основні законодавчі акти України у сфері ЦЗ, прийняті за часи незалежності.
4. Основний законодавчий акт, яким на сьогодні керується організація і робота ЦЗ України
  1. ЗУ Про цивільну оборону України
  2. Декларація прав людини ООН
  3. Кодекс цивільного захисту України
  4. ЗУ Про правові засади цивільного захисту
  5. Які документи є правовою основою цивільного захисту в Україні.
  6. У якій статтях Конституції України прописано основні права громадян у сфері ЦЗ?
  7. Дайте визначення цивільного захисту.
  8. Чи забезпечення гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан ЦЗ належить до принципів ЦЗ?
  9. Чим характеризується сучасний стан цивільного захисту в Україні? Яка тенденція спостерігається щодо кількості НС?
  10. Які особливості ЦЗ у розвинутих країнах світу? Що між ними спільного?
  11. У яких країнах діє служба загального телефонного номера для екстрених ситуацій?
  12. Чому взаємодія органів цивільного захисту і збройних сил є , одним із найважливіших питань організації ЦЗ за кордоном?
  13. До Женевських конвенцій належать:
    1. Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях;
    2. Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію у складі збройних сил на морі;

3. *Про захист цивільного населення під час війни;*
4. *Про захист цивільного населення під час миру;*
5. *Про поводження з військовополоненими;*
6. *Про поводження з об'єктами підвищеної небезпеки.*
14. Який принцип лежить в основі Женевських Конвенцій?
15. Які вимоги висуваються Конвенціями?
16. Женевські конвенції було прийнято:
  1. у 1945 році;
  2. у 1947 році;
  3. у 1949 році;
  4. у 1977 році.
17. Чим було зумовлено прийняття Додаткових Протоколів до Женевських Конвенцій?
18. Які повноваження та сферу застосування має Четверта Женевська конвенція?
19. Як за вимогами Четвертої Женевської конвенції слід поводитися з населенням на окупованій території?
20. Дайте визначення «цивільній особі» у міжнародному гуманітарному праві.
21. Які особливості захисту жінок і дітей згідно вимог Четвертої Женевської конвенції?
22. Скільки країн? світу є учасницями Женевської Конвенції 1951 р.
23. Назвіть документи, якими регулюється статус біженця в Україні.
24. Яке завдання може бути названо пріоритетним серед завдань ЦЗ?
25. Основний законодавчий акт, яким на сьогодні керується організація і робота ЦЗ України
  1. *ЗУ Про цивільну оборону України;*
  2. *Декларація прав людини ООН;*
  3. *Кодекс цивільного захисту України;*
  4. *ЗУ Про правові засади цивільного захисту;*

26. Законодавство України у сфері цивільного захисту:

1 ЗУ Про Цивільну оборону України	А 2000
2 ЗУ Про правові засади цивільного захисту	Б 1993
3 ЗУ Про правовий режим надзвичайного стану	В 2012
4 Кодекс цивільного захисту України	Г 2004

27. На які підсистеми поділяється ЄДС ЦЗ України?

28. Поняття "особливий період" та "воєнний стан" є тотожними (так чи ні).

29. Режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту:

1 Повсякденного функціонування	А у разі загрози НС
2 Підвищеної готовності	Б встановлюється згідно законодавства України
3 Надзвичайної ситуації	В у разі виникнення НС
4 Надзвичайного стану	Г нормальні умови

30. Які режими функціонування ЄДС ЦЗ регулюються Кодексом цивільного захисту України?

1. повсякденного функціонування;
2. надзвичайного стану;
3. воєнного стану;
4. надзвичайної ситуації.

8. До сил цивільного захисту належать:

- 1) оперативно-рятувальна служба цивільного захисту;
- 2) Збройні сили України;
- 3) аварійно-рятувальні служби;
- 4) формування цивільного захисту;
- 5) спеціалізовані служби цивільного захисту;
- 6) громадські організації;
- 7) пожежно-рятувальні підрозділи (частини);
- 8) добровільні формування цивільного захисту.

31. Чи є служба медицини катастроф особливим видом аварійно-рятувальних служб?

32. Аварійно-рятувальні служби поділяються на:

1. галузеві та негалузеві;

2. спеціалізовані та неспеціалізовані;

3. державні, регіональні, комунальні, об'єктові та громадських організацій;

4. професійні та непрофесійні.

33. Назвіть кілька спеціалізованих служб цивільного захисту.

34. На яких засадах включаються громадяни до добровільних формувань цивільного захисту?

35. Чи можуть Збройні Сили України залучатися до виконання завдань цивільного захисту? Які завдання цивільного захисту можуть виконувати Збройні Сили України?

36. На яких підставах Збройні Сили України можуть залучатися до виконання завдань цивільного захисту?

Рекомендована література

Навчальна література

1. Атаманюк В. Г., Ширшов Л. Г., Акимов Н. И. Гражданская оборона. Учебник для вузов. – М.: Высшая школа, 1986.
2. Владимиров В. А., Михеїв О. С., Хмель С. І., и др. ГШ ВС СССР. Методика виявлення и оценки радиационной обстановки при разрушении (авариях) атомних електростанцій. – М., 1989.
3. Губський А. І. Цивільна оборона. – К., 1995.
4. Демиденко Г. П., Кузьменко Е. П. І інш. Захист об'єктів народного господарства від зброї масового враження. Довідник. – К.: Вища школа, 1989.
5. Депутат О. П., Коваленко І. В., Мужик І. С. Цивільна оборона. Навчальний посібник. Видання друге. – Львів.: Афіша, 2001.
6. Закон України “Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань”, ВРУ, № 22. – К., 1998.
7. Закон України “Про Цивільну Оборону України” з доповненнями і змінами, ВРУ, № 2974 Х11. – К., 1997.
8. Закон України “Про аварійно – рятувальні служби”, ВРУ, № 1281 – Х1V. – К., 1999.
9. Закон України “Про захист людини від надзвичайних ситуацій техногенного та природного походження”, ВРУ, № 1809 – 111. – К., 2000.
10. Норми радіаційної безпеки України (НРБУ- 97), МОЗ України. – К., 1997
11. Положення “Про невоєнізовані формування ЦО”. Проект. Штаб ЦО України. – К., 1994.
12. Положення “Про класифікацію надзвичайних ситуацій”, постанова КМУ № 1099. – К., 1998.
13. Положення “Про Цивільну Оборону України”, постанова КМУ, № 299. – К., 1994.
14. Положення “Про порядок проведення евакуації населення у разі загрози або виникнення НС техногенного та природного характеру”. Постанова КМУ №1432. – К., 2001.

15. Стеблюк М.І. Цивільна оборона. Підручник. 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К.: „Знання – Прес”, 2003.- 450 с.

16. Стеблюк М.І. Цивільний захист. Підручник. – К.: Знання, 2006.-487 с.

Навчально – методична література

1. Методика прогнозування масштабів зараження сильнодіючими отруйними речовинами при аваріях (руйнуваннях) на хімічно небезпечних об'єктах і транспорті. Держгідромет СРСР. – М., 1991.

2. Методика прогнозування наслідків вилливу (викиду) небезпечних хімічних речовин при аваріях на промислових об'єктах і транспорті. Постанова КМУ, № 73/82/64/122. – К.,2001.

3. Оцінка обстановки в прикладах і завданнях. Методичні рекомендації для вивчення Цивільної оборони студентами усіх спеціальностей. Ф.І. Авер'янов, - Чернігів, 2002

4. М.І. Стеблюк, А.М. Кудрявицька, Т.О. Єрмакова, М.О. Слободенюк / Методичні рекомендації з дисципліни Цивільна оборона "Прогнозування наслідків впливу сильнодіючих ядух речовин" щодо виконання лабораторних робіт для студентів ОКР "Магістр" спеціальності 8.070801 "Екологія та охорона навколишнього середовища".- 2007.- 33 с.

5. Стеблюк М.І., Кудрявицька А.М. Методичні рекомендації з дисципліни Цивільна оборона «Оцінка пожежної та інженерної обстановки» щодо виконання лабораторних робіт для студентів спеціальності ОКР "Магістр" спеціальності 8.070801 "Екологія та охорона навколишнього середовища", 8.051401 «Екобіотехнологія»- К.: Видавничий центр НУБіП, 2009.– 23 с.

6. Кудрявицька А.М., Ракоїд О.О. Прилади радіаційної розвідки, контролю радіоактивного забруднення і опромінення та хімічного зараження продуктів, кормів і води// Методичні рекомендації з дисципліни «Цивільна оборона» щодо виконання лабораторно-практичних робіт для студентів ОКР "Магістр" спеціальності "Екологічний контроль та аудит"К.-Контпринт.- 2013.- 56 с.